

Prevenција i edukacija djece i mladih o elektroničkom nasilju

Župančić, Mihaela

Master's thesis / Diplomski rad

2017

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Department of Croatian Studies / Sveučilište u Zagrebu, Hrvatski studiji**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:111:495062>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-04-25**

Repository / Repozitorij:

[Repository of University of Zagreb, Centre for Croatian Studies](#)

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
HRVATSKI STUDIJI

Mihaela Župančić

**PREVENCIJA I EDUKACIJA DJECE I
MLADIH O ELEKTRONIČKOM NASILJU**

DIPLOMSKI RAD

Zagreb, 2017.

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
HRVATSKI STUDIJI
ODSJEK ZA KOMUNIKOLOGIJU

MIHAELA ŽUPANČIĆ

PREVENCIJA I EDUKACIJA DJECE I MLADIH O ELEKTRONIČKOM NASILJU

DIPLOMSKI RAD

Mentor: izv. prof. dr. sc. Danijel Labaš

Sumentorica: Lana Ciboci, mag. comm.

Zagreb, 2017.

SADRŽAJ RADA

Sažetak	1
Uvod	2
1. Elektroničko nasilje ili cyberbullying	3
1.1. Karakteristike elektroničkog nasilja	6
1.1.1. Sličnosti i razlike između elektroničkog i fizičkog nasilja.....	8
1.2. Karakteristike sudionika elektroničkog nasilja - počinitelj, žrtva i promatrač.....	10
1.3. Posljedice elektroničkog nasilja	13
2. Prevencija i edukacija o elektroničkom nasilju.....	15
2.1. Primarna, sekundarna i tercijarna prevencija elektroničkog nasilja.....	15
2.1.1. Kako roditelji mogu prevenirati elektroničko nasilje?	17
2.1.2. Kako škola može prevenirati elektroničko nasilje?	21
2.2. Kako se djeca i mladi mogu samostalno zaštititi od elektroničkog nasilja?.....	25
2.3. Projekti za suzbijanje elektroničkog nasilja	28
2.4. Istraživanja o elektroničkom nasilju.....	31
3. Istraživanje	33
3.1. Predmet istraživanja	33
3.2. Ciljevi i hipoteze istraživanja.....	34
3.3. Uzorak i metode istraživanja.....	34
4. Rezultati istraživanja i rasprava	36
Zaključak	50
Popis korištenih izvora	53
Prilog.....	55

Sažetak

Otvaranje lažnih profila, slanje poruka seksualnog i uvredljivog sadržaja kako bi se potaknula svađa i nasilje te aktivno sudjelovanje u grupama mržnje neki su od oblika elektroničkog nasilja. Važno je naglasiti kako djeca i mladi ponekad ne shvaćaju kada zabava postaje nasilje, a posljedice elektroničkog nasilja, iako nevidljive, postoje i teže su od posljedica fizičkog nasilja. Zadatak je odraslih educirati ponajprije sebe i na taj način spriječiti potencijalno elektroničko nasilje te to znanje prenositi na djecu i mlade. Obveza educiranja odnosi se i na lokalnu zajednicu, nadležne institucije kao indirektne sudionike u socijalnom razvoju djece i mladih. Isto se odnosi i na telekomunikacijske tvrtke koje, naposljetku, nude uslugu interneta. Istraživanjem koje je provedeno u tri osnovne škole između djece od petog do osmog razreda u ovom će se radu utvrditi na koji način su djeca i mladi educirani o elektroničkom nasilju, tko im prenosi znanje, na kojim predmetima u školi obrađuju temu elektroničkog nasilja te znaju li se zaštititi od opasnosti koje vrebaju iza ekrana.

Ključne riječi: elektroničko nasilje, edukacija, prevencija, djeca

Summary

Creating false profiles, sending sexual messages and messages with offensive meaning to encourage disagreement and violence, active participation in hate groups, are some types of cyberbullying. It is important to emphasize how children, often, do not know when entertainment becomes violence. The consequences of cyberbullying, although sometimes invisible, exist and they are often bigger than consequences of physical violence. The obligation of adults is to educate themselves due to preventing cyberbullying and transfer that knowledge to children. The obligation of education also refers to local community and competent institutions, as indirect participants in social development of children and youth. The same refers to telecommunications companies which, in the end, provide Internet services. In this paper with the research which was conducted in three primary schools between pupils in fifth and eighth grades it will be determined how children and youth are educated about cyberbullying, who educated them, through which school subjects they learned about cyberbullying and do they know how to protect themselves from the danger behind the screen.

Keywords: cyberbullying, education, prevention, children

Uvod

„O internetu nam valja razmišljati upravo kao o divovskoj reklamnoj ploči postavljenoj uz najprometniju superautocestu na svijetu“, vrlo slikovito Parry Aftab (2003: 184) opisuje izloženost korisnika interneta i dostupnost njihovih podataka. Objava neistinitih informacija te različite uvrede povrijedile bi i odraslog čovjeka, a kamoli dijete koje se tek razvija. Sigurnost vlastitog doma, anonimnost, mogućnost zlostavljanja žrtve od 0 do 24 sata, sedam dana u tjednu i brojnost publike osobine su elektroničkog nasilja. Posljedice virtualnog nasilja nisu vidljive kao posljedice fizičkog nasilja što ne znači da ih nema. Baš suprotno, posljedice elektroničkog nasilja, većinom psihičke, puno su ozbiljnije budući da su žrtve uglavnom djeca koja tek sazrijevaju. Istraživanje koje su tijekom 2013. godine proveli Hrabri telefon i Poliklinika za zaštitu djece Grada Zagreba na nacionalnoj razini pokazalo je kako 84% djece i mladih ima pristup internetu preko mobitela. Interesantan je podatak kako više od polovice ispitanika, točnije njih 53%, ima preko tristo prijatelja (Hrabri telefon, Poliklinika za zaštitu djece Grada Zagreba, 2013). Mediji i društvene mreže postali su važan dio socijalizacije te dovode do promjena u ponašanju, komunikaciji pa čak i međuljudskim odnosima, navodi Valentina Mandarić (2012: 132). Stoga, trebamo se zapitati što to djeca rade na internetu, s kim se dopisuju putem društvenih mreža i aplikacija, poznaju li te osobe te poznaju li stvarno svih tristo virtualnih prijatelja. Kako do elektroničkog nasilja ne bi došlo, djecu je potrebno educirati o pravilnom korištenju društvenih mreža, o tome kako se mogu samostalno zaštititi ili pak pomoći svojem vršnjaku. Osim djece i mladih, edukacija o elektroničkom nasilju neophodna je roditeljima i profesorima koji mogu imati glavnu ulogu u prevenciji virtualnog nasilja.

Ovim se radom želi utvrditi razina educiranosti djece i mladih o elektroničkom nasilju, utvrditi načini na koji su educirani te imaju li veći utjecaj na edukaciju roditelji, profesori ili vršnjaci. U prvom će se dijelu rada navesti glavne osobine elektroničkog nasilja, počinitelja, žrtve i promatrača te posljedice istog. U drugom dijelu prikazat će se načini prevencije elektroničkog nasilja, kako se djeca i mladi mogu samostalno zaštititi, a kako ih mogu zaštititi roditelji i profesori. Treći dio rada sadrži empirijsko istraživanje koje je provedeno metodom ankete.

1. Elektroničko nasilje ili *cyberbullying*

Mogućnost međusobne komunikacije u bilo kojem trenutku i bilo gdje, pretraživanje informacija, učenje i zabava neke su od prednosti platforme koja je dio svakidašnjeg života - interneta. K tome, internet je dostupan na gotovo svim uređajima, nema vlasnika te ga nitko ne nadzire, navodi Aftab (2003: 157). Neosporan je pozitivan učinak razvoja interneta, ali veliku pozornost treba obratiti na mogućnost zloupotrebe s obzirom na to da ne postoji potpuna mogućnost kontrole informacija koje su dostupne na internetu.

Iako putem interneta i društvenih mreža korisnik uglavnom komunicira s poznatim ljudima i tako održava i ojačava poznanstvo, nerijetko virtualni svijet služi i za stjecanje novih poznanstava, upoznavanje novih mjesta ili pak stvaranje novih društvenih krugova. Stoga Siniša Kušić (2010: 103-104) navodi kako društvene mreže i umrežavanje ljudi i nisu noviteti, već kao takvi postoje oduvijek u različitim oblicima. Međutim, usavršavanjem već postojećih načina komunikacije putem društvenih mreža, razvoj tehnologije doveo nas je do toga da je pojedinac u središtu pozornosti, samostalno kreira sadržaj te odabire listu prijatelja kojima će se predstavljati u virtualnom svijetu. Autor ističe kako se društvene mreže više koriste za virtualnu prezentaciju sebe kod postojećeg kruga prijatelja, a ne toliko za upoznavanje novih ljudi (Kušić, 2010: 103-104).

Kako bi sudjelovao na društvenoj mreži, pojedinac treba kreirati profil, odnosno virtualni identitet, putem kojeg će komunicirati s odabranim krugom prijatelja, sudjelovati u odabranim virtualnim zajednicama, odnosno socijalizirati se s drugim članovima virtualnog svijeta, navodi Kušić (2010: 105). John Snakenborg, Richard Van Acker i Robert A. Gable (2011: 89) profil na društvenoj mreži definiraju kao virtualnu prezentaciju idealiziranog sebe. Zbog potrebe da digitalni prikaz sebe bude što bolji, korisnik se vrlo često lažno predstavlja. Budući da internet nitko ne nadzire, virtualni identitet se, po potrebi, može izmijeniti. Uzimajući u obzir sve veći utjecaj medija i društvenih mreža u oblikovanju identiteta djeteta, stručnjaci s pravom raspravljaju o utjecaju virtualnog identiteta na razvoj stvarnog identiteta djeteta (Mandarić, 2012: 134).

Digitalna tehnologija omogućila je pristup brojnim korisnim informacijama i mogućnostima, ali je isto tako i „otvorila vrata“ ljudima koji ih zloupotrebljavaju. Zlatko Miliša, Mirela Tolić i Nenad Vertovšek (2010: 62) navode kako je „internet donio najsofisticiranije nefizičko nasilje među vršnjacima“, poznatije pod nazivom elektroničko nasilje koje se može definirati kao:

„Svaka komunikacijska aktivnost cyber tehnologijom koja se može smatrati štetnom kako za pojedinca, tako i za opće dobro. Tim oblikom nasilja među vršnjacima obuhvaćene su situacije kad je dijete ili tinejdžer izloženo napadu drugog djeteta, tinejdžera ili grupe djece, putem interneta ili mobilnog telefona. Odnosno i počinitelj(i) i žrtva(e) su maloljetnici.“ (Buljan Flander i sur., 2010: 11)

Elektroničko nasilje uključuje širenje laži, uvredljiv pisani ili slikovni sadržaj, uhođenje, vrijeđanje, narušavanje privatnosti, kreiranje grupa za poticanje mržnje, vrijeđanje putem računala, mobitela ili bilo kojeg drugog digitalnog uređaja. Pokretač nasilnih djela su animirani filmovi koji su bili dostupniji djeci više nego internet, navodi Nataša Ružić (2011: 17). Preuzimanjem obrazaca ponašanja likova iz crtanih filmova, koji su do rješenja problema došli nasiljem za koje su čak ponekad bili i nagrađeni, dijete rješava problem u stvarnom životu. Razvojem tehnologije, spomenuti obrazac ponašanja prenesen je i u virtualni svijet. S obzirom na to da nasilje nije prikazano kao štetno i kažnjivo, djeca to tako neće niti shvatiti. Upravo suprotno, nasilje će nerijetko biti shvaćeno kao opravdano ponašanje koje se može primjenjivati u stvarnom, ali i virtualnom svijetu (Ružić, 2011: 17).

Gordana Buljan Flander i sur. (2010: 11-12) navode dvije vrste elektroničkog nasilja – izravan napad i napad preko posrednika. U izravnom napadu počinitelj vrši nasilje direktno nad žrtvom tako da šalje uznemirujuće poruke mobitelom, elektroničkom poštom ili preko chata. Ono uključuje i objavljivanje privatnih podataka na društvenoj mreži, korištenje tuđeg korisničkog računa s namjerom objavljivanja neprimjerenog sadržaja, lažno predstavljanje, slanje uznemirujućih fotografija, kreiranje tzv. „grupa mržnje“ u svrhu ocrnjivanja i ponižavanja drugog djeteta ili slanje pornografskog sadržaja i druge neželjene pošte. Napad preko posrednika drugi je oblik elektroničkog nasilja i za njega stručnjaci tvrde da je najopasnije s obzirom na to da uključuje posrednika, vrlo često odrasle osobe, koje toga nisu niti svjesne. Na primjer, krađom korisničkog imena za elektroničku poštu žrtva elektroničkog nasilja prikazana je kao osoba koja čini loše stvari. Objavljivanjem i slanjem neprimjerenog sadržaja, koristeći identitet djeteta, počinitelj žrtvu dovodi u sukob s roditeljima i prijateljima,

a postoji i mogućnost blokiranja korisničkog računa. Osim navedenog, počinitelj može objaviti i neprimjereni sadržaj te time dijete dovesti u opasnost. Odrasli, iako nesvjesno i postrance, najčešći su posrednici elektroničkog nasilja (Buljan Flander i sur., 2010: 11-12).

Osim nekoliko vrsta uređaja koji su dostupni za korištenje interneta, djeca koriste i nekoliko oblika komunikacije putem interneta. Stoga, možemo govoriti o različitim kanalima elektroničkog nasilja. Chat-room ili takozvana virtualna pričaonica jest „soba za razgovor“ u kojoj se ljudi predstavljaju različitim nadimcima, raspravljaju o pojedinim temama, komentiraju. Spomenuta pričaonica omogućuje i izdvajanje dviju osoba u privatni razgovor. Slanje prijetećih poruka i poruka uvredljivog sadržaja smatra se elektroničkim nasiljem, a ono ima i veće posljedice budući da je sadržaj vidljiv i svim članovima virtualne pričaonice. Forumi, ističu Buljan Flander i suradnici (2010: 19), uglavnom nisu mjesta elektroničkog nasilja budući da raspravu oko pojedine teme nadziru administratori, odnosno moderatori. Nadalje, „upad“ na blog dovodi do narušavanja ugleda i privatnosti žrtve. Nasiljem preko bloga žrtva je zlostavljana preko vlastite internetske stranice (Buljan Flander i sur., 2010: 19). Osim navedenog, Irena Hodak Kodžoman, Tena Velki i Lara Cakić (2013: 111) navode i zlostavljanje putem elektroničke pošte koje podrazumijeva slanje uvredljivih i uznemirujućih poruka te neželjene pošte. Facebook, najpopularnija društvena mreža, mjesto je za počinitelje elektroničkog nasilja koji se mogu sakriti iza nadimka i vrijeđati druge osobe, lažno se predstavljati te ukrasti nečiji identitet (Kušić, 2010: 123).

Putem prethodno spomenutih kanala prenose se i objavljuju uvredljivi sadržaji, šire se glasine u virtualnom svijetu ili se pak stvaraju grupe mržnje koje su usmjerene prema žrtvi. U brošuri *Svijet interneta na dlanu* (Ciboci, Osmančević, Preselj, 2015), namijenjenoj ponajprije djeci, ali i odraslima, navode se različiti oblici elektroničkog nasilja. *Catfishing* odnosi se na otvaranje lažnih profila putem kojih počinitelj navodi žrtvu na ljubavnu vezu putem interneta (Ciboci, Osmančević, Preselj, 2015). Učestale prijetnje, zadiranje u privatnost i zastrašivanje žrtve naziva se *cyber* uhođenje ili *cyberstalking* (Ciboci, Osmančević, Preselj, 2015). *Malware* i *spam* oblici su elektroničkog nasilja koji se odnose na štetni sadržaj ili program koji možemo primiti te otvaranjem istog naštetiti računalu (Ciboci, Osmančević, Preselj, 2015). Pojam blizak prethodno spomenutim je i *phishing*, odnosno prevara putem koje se korisnika navodi na upisivanje osobnih podataka u stranicu koja je krivotvorena (Ciboci, Osmančević, Preselj, 2015). Oblici elektroničkog nasilja koji se spominju u brošuri, a tiču se spolnosti i seksualnosti su *grooming* i *sexting*. *Grooming* se odnosi na „mamljenje djece radi seksualnih potreba“, dok se *sexting* odnosi na slanje neprimjerenih i eksplicitnih fotografija i

sadržaja drugim osobama putem mobitela ili interneta (Ciboci, Osmančević, Preselj, 2015). *Flaming* i *trolling* odnose se na slanje uvredljivih komentara i ružnih riječi s ciljem poticanja svađe na društvenoj mreži ili se isto upućuje slučajno odabranoj osobi kako bi se izazvao sukob (Ciboci, Osmančević, Preselj, 2015). Potonji oblici ponašanja na internetu u priručniku udruge „Korak po korak“ *#DeleteCyberbullying- Priručnik za roditelje* (2016) ne smatraju se elektroničkim nasiljem ako se događaju jednom. Međutim, ističe se kako postoji opasnost da jednokratna poruka koja dolazi od više osoba može prerasti u elektroničko nasilje. Jedan od novijih oblika nasilja putem interneta je videosnimanje napada, tj. *happy slapping* u kojem se fizički obračun, najčešće skupine i pojedinca, snima kamerom ili mobilnim uređajem i objavljuje na internetu. Ovaj oblik nasilja kombinacija je fizičkog i elektroničkog nasilja koji se u realnom svijetu dogodi jednom, a u virtualnom svijetu ponavlja se nebrojeno puta. Najnoviji oblik nasilja na društvenim mrežama je *fraping*, odnosno napad počinitelja na profil prijatelja te korištenje istog za vrijeđanje drugih (Udruga Korak po korak, 2016).

1.1. Karakteristike elektroničkog nasilja

Raširenost interneta i njegova dostupnost putem različitih digitalnih uređaja omogućila je počinitelju neprestano zlostavljanje žrtve. Mediji, osim što su postali „društvena institucija u socijalizacijskom procesu djece i mladih“ (Mandarić, 2012: 131), omogućili su i brži protok informacija, dok je razvoj društvenih mreža omogućio privatnu komunikaciju djece i mladih koju roditelji ne nadziru (Mandarić, 2012: 134). Počinitelj, uz pomoć današnje tehnologije, kontrolira interakcije u virtualnom svijetu. Allison G. Dempsey i suradnici (2011: 298) navode kako počinitelj u potpunosti kontrolira situaciju u smislu sadržaja uvredljive poruke te načina i vremenskog perioda objavljivanja iste.

Glavna karakteristika elektroničkog nasilja je anonimnost počinitelja. Aftab (2003: 83) ističe kako je „internet slijep za spol, dob, tjelesne nedostatke, rasu i vjeru“. Time je jednakost korisnika interneta dovedena do vrhunca. Gordana Buljan Flander, Ana Karlović i Ivana Ćosić (2004: 159) ističu kako internet omogućuje anonimnost u komunikaciji koju nije moguće postići niti u jednoj drugoj vrsti komunikacije. Samim time, korisnik interneta, a pogotovo počinitelj elektroničkog nasilja, dopušta si intimnije i slobodnije komuniciranje s drugima nego što bi to učinio u osobnom kontaktu. S obzirom na to da nema jasne povratne

informacije je li žrtva povrijeđena, počinitelj si daje za pravo kršiti socijalne i društvene norme (Bilić, Buljan Flander, Hrpka, 2012: 302), a anonimnost ohrabruje počinitelja i pojačava njegov osjećaj moći (Toshack, Colmar, 2012, prema Ciboci, 2014: 15).

Iako nitko ne nadzire virtualni prostor, teško je odrediti jesu li češće elektronički nasilnici djevojčice ili dječaci. Međutim, postoje ponašanja koja su karakteristična za elektroničko nasilje koje čine djevojčice. Djevojke, u većini slučajeva, djeluju unutar grupe, a razlog zlostavljanja je dosada što smatraju u potpunosti opravdanim (Feinberg, Robey, 2009: 27). Prema istraživanju koje je provedeno u Sjedinjenim Američkim Državama 2016. godine, na uzorku od 5700 ispitanika u dobi od 12 do 17 godina, 36,7% djevojčica i 30,5% dječaka doživjelo je elektroničko nasilje tijekom života. Način elektroničkog nasilja razlikuje se po spolu, navode Sameer Hinduja i Justin W. Patchin (2016) - djevojčice su izjavile kako je netko širio glasine o njima na društvenoj mreži, a dječaci su doživjeli elektroničko nasilje kroz prijetnju da će biti povrijeđeni.

Kako kod fizičkog tako i kod elektroničkog nasilja, pokazivanje moći nad slabijima cilj je nasilnog ponašanja. Ted Feinburg i Nicole Robey (2009: 27) tvrde kako na taj način djeca stječu poštovanje drugih članova društva te se uglavnom ne smatraju nasilnicima, već zaštitnikom slabije osobe. Tena Velki i Gabrijela Vrdoljak, autorice članka *Uloga nekih vršnjačkih i školskih varijabli u predviđanju vršnjačkog nasilnog ponašanja* (2012: 111), navode kako u adolescenciji djeci „nasilje služi i kao mehanizam za stjecanje popularnosti i dominacije“. Broj prijatelja ili sljedbenika na pojedinoj društvenoj mreži važan je čimbenik vršnjačkog nasilja, tj. nasilnija djeca imaju veći broj prijatelja, popularnija su, ali ne i omiljena u društvu (Velki, Vrdoljak, 2012: 103). Iako postoji i žensko elektroničko nasilje, agresivne djevojčice nisu toliko popularne jer nasilno ponašanje nije tipično za njih. Agresivna djeca kreću se u krugu vršnjaka koji imaju iste ili slične interese te na kraju od njih dobivaju potporu za svoje ponašanje (Velki, Vrdoljak, 2012: 103).

Postoji neslaganje među znanstvenicima oko izravne povezanosti između tradicionalnog i elektroničkog nasilja. Danielle Keats Citron (2009, prema Bilić, Buljan Fander, Hrpka, 2012: 306) navodi kako neki teoretičari ističu da „distanca olakšava 'ponašanja mase'“, tj. skrivanje identiteta i podrška mase omogućuje počinitelju elektroničkog nasilja da učini ono što ne bi učinio u fizičkom kontaktu sa žrtvom. Osim navedenog, Nives Strabić i Ana Tokić Milaković (2016: 167-168) navode kako se, ističući neslaganje stručnjaka, elektroničko nasilje može percipirati kao jedan od oblika klasičnog vršnjačkog

nasilja budući da se i u jednom i u drugom slučaju radi o namjernom nanošenju štete te nerazmjeru snaga počinitelja i žrtve nasilja. Također, istovjetnost se očituje i u ulogama žrtve i počinitelja budući da je žrtva fizičkog nasilja najčešće i žrtva elektroničkog nasilja i obratno. Nasuprot tome, autorice navode teorije drugih stručnjaka koji ističu razliku između elektroničkog i fizičkog nasilja. Upravo prethodno spomenuta namjera počinitelja da povrijedi žrtvu u ovom slučaju odigrat će ključnu ulogu. Budući da virtualna komunikacija uskraćuje neverbalnu komunikaciju, isto može dovesti do krivog tumačenja namjere pa tako namjera komentara ispod nečije slike može biti shvaćena kao uvreda ili kao šala (Hinduja, Patchin, 2015).

1.1.1. Sličnosti i razlike između elektroničkog i fizičkog nasilja

Anonimnost je osobina elektroničkog nasilja te se ona ističe kao najveća razlika u odnosu na fizičko nasilje, navode Allison G. Dempsey i suradnici (2011: 298). Motivacija počinitelja razlikuje se od osobe do osobe, ali Snakenborg, Van Acker i Gable (2011: 93) navode kako postoji obrazac ponašanja koji se može primijeniti na sve počinitelje, a to je privlačenje pozornosti, želja za maltretiranjem vršnjaka, bijeg od odgovornosti ili pak želja za moći i kontrolom.

Fizičko nasilje razlikuje se od elektroničkog nasilja u kontinuitetu vršenja istog. Nakon doživljenoga fizičkog nasilja, žrtva može naći utočište odlaskom s mjesta događaja. S druge strane, elektroničko nasilje, s obzirom na način komunikacije i raširenost uređaja putem kojih počinitelj ima pristup internetu, može se odvijati bilo gdje i bilo kada (Slonje, Smith, 2008: 148). Prema istraživanju Poliklinike za zaštitu djece Grada Zagreba i Hrabrog telefona (2013), 99% djece ima pristup internetu u školi ili kod kuće, a gotovo polovica ispitanika, čak 47% njih, provodi jedan do dva sata dnevno na Facebooku.

Različitost fizičkog i elektroničkog nasilja čini i veličina publike. Fizičkom nasilju svjedočit će samo oni koji su se u tom trenutku našli na mjestu događaja, dok će uvredljivom komentaru na društvenoj mreži svjedočiti puno veći broj ljudi, navodi Lana Ciboci (2014: 15). Robert Slonje i Peter K. Smith (2008: 148) objašnjavaju kako je objava počinitelja na društvenoj mreži vidljiva listi njegovih prijatelja. Međutim, ako netko s liste prijatelja „lajka“

spomenutu objavu, ista će postati dostupna i drugoj listi prijatelja. Autori članka ističu kako je objavu gotovo nemoguće ukloniti, a da ju prije toga netko nije vidio.

Kod elektroničkog nasilja ne postoji fizički kontakt počinitelja i žrtve stoga posljedice nisu odmah vidljive, navodi Marija Crnković (2012). Zbog toga djeca često nisu svjesna da postoje posljedice za takvo ponašanje i priznaju da, u slučaju komunikacije licem u lice, neke stvari ipak ne bi izgovorili (Velki, Vrdoljak., 2013: 112). Također, važno je istaknuti i snagu pisane riječi koja obilježava elektroničko nasilje. Napisanu uvredu žrtva može pročitati nekoliko puta i ista će u njoj stvarati nelagodu, dok se verbalna komunikacija može zaboraviti (Pregrad i sur., 2010, prema Ciboci, 2014: 15).

Sličnost elektroničkog i fizičkog nasilja jest cilj tog čina, odnosno nanošenje štete drugome. Psihičke posljedice imaju veliki utjecaj na daljnji razvoj djece i mladih (Feinberg, Robey, 2009: 29), a javljaju se i druge emocionalne posljedice poput straha, frustracije, bijesa ili depresije (Hinduja, Patchin, 2009, prema Bilić, Buljan Flander, Hrpka, 2012: 305). Odgoj roditelja, odnosno odnos djece s roditeljima i vršnjacima, Ted Feinberg i Nicole Robey (2009: 29) istaknuli su da su slične nasilju u stvarnom i virtualnom svijetu. Djeca i mladi koji imaju dobre odnose s članovima obitelji imaju bolju sposobnost donošenja odluka budući da razgovaraju o različitim situacijama te time stječu i samopouzdanje.

1.2. *Karakteristike sudionika elektroničkog nasilja - počinitelj, žrtva i promatrač*

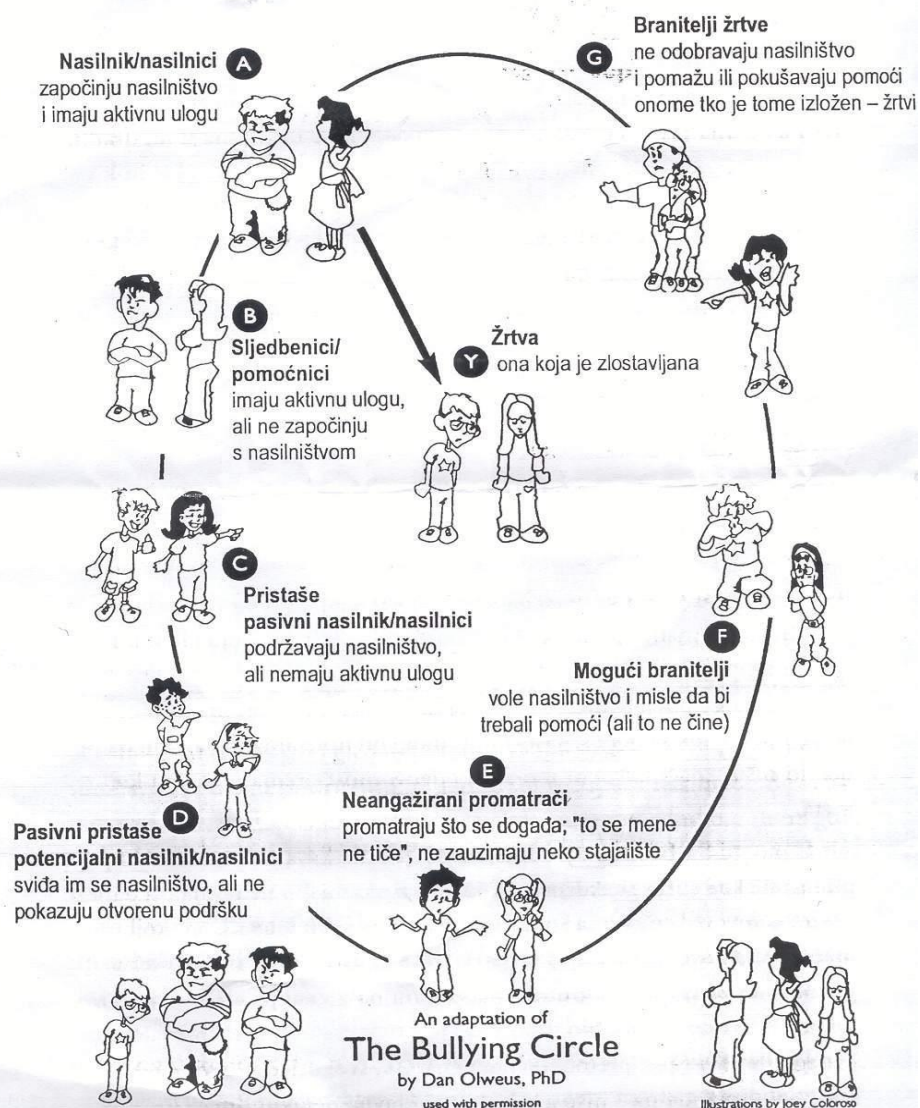
U istraživanju Poliklinike za zaštitu djece i mladih Grada Zagreba i Hrabrog telefona koje je provedeno 2013. godine ističe se kako je od 1489 djece njih 12,1% doživjelo nasilje na Facebooku, dok se njih 9,6% ponašalo nasilno. Razvoj tehnologije omogućio je „stvaranje iluzije o anonimnosti i nevidljivosti“ što dovodi do smanjenja osjećaja o šteti koja se nanosi žrtvi, dok se u nekim istraživanjima pokazalo da djeca uopće ne vide ništa loše ili nasilno u svojem ponašanju (Mandarić, 2012: 138). Navedeno ukazuje kako djeca nisu svjesna posljedica virtualnog nasilja što se povezuje s nemogućnošću donošenja odluke i samokontrole u komunikaciji putem društvenih mreža (Mandarić, 2012: 138). Mandarić (2012: 138) navodi kako, prema stručnjacima koji se bave virtualnim nasiljem, postoji nekoliko čimbenika koji mogu utjecati na nasilno ponašanje: imitiranje starijih, bijeg od problema u stvarnosti i nerazvijena svijest o odgovornosti za vlastita djela.

S obzirom na učestalo korištenje interneta i komunikaciju putem društvenih mreža, određeni obrasci ponašanja djeteta postaju normalni. Međutim, postoje znakovi koji pokazuju da je dijete žrtva elektroničkog nasilja. Michelle Borba (2010, prema Bilić, Buljan Flander, Hrpka, 2012: 305) navodi kako je žrtva elektroničkog nasilja nervozna prilikom korištenja interneta ili kada primi poruku te je uzrujana nakon korištenja mobitela i računala; puno vremena provodi na internetu, ali skriva ekran u prisutnosti roditelja ili drugih osoba. Ponašanje žrtve elektroničkog nasilja znatno se mijenja, ona se povlači od društva i potištena je, zaostaje u školi ili čak odbija ići u školu, a školski uspjeh opada. Znakovi koji ukazuju na elektroničko nasilje, a najviše su izraženi kod kuće, su manjak apetita, problemi sa spavanjem, razdražljivost i depresivnost djeteta. Poruke i pozivi sumnjivog sadržaja također ukazuju na nasilje putem interneta (Borba, 2010, prema Bilić, Buljan Flander, Hrpka, 2012: 305).

Kao jedan od glavnih motiva za agresivno ponašanje i virtualno zlostavljanje je osveta, navodi Mandarić (2012: 138). U istraživanju koje autorica spominje ističe se kako je 18,7% djece bilo nasilno putem društvenih mreža zato što je to žrtva i zaslužila, dok je 10,6% djece bilo nasilno iz zabave. U izvršenju čina nasilja bilo fizičkog, verbalnog ili neke druge vrste, glavni sudionici su počinitelj i žrtva. Međutim, Smiljana Zrilić (2006: 49) spominje i treću skupinu koja svojim djelovanjem, odnosno nedjelovanjem, sudjeluje u vršnjačkom nasilju – promatrači. Iako se u članku ne obrađuje direktno tema elektroničkog nasilja, osobine fizičkog ili verbalnog vršnjačkog nasilja možemo primijeniti i na virtualno vršnjačko

nasilje. Promatranje nasilja i suosjećanje sa žrtvom za djecu je izrazito stresno, a nerijetko postanu i sudionici nasilja odobravanjem, navijanjem ili uključivanjem. Zrilić (2006: 52) navodi kako promatrači posredno i sami sudjeluju u zlostavljanju svojom pasivnošću ili pak pomaganjem i ohrabrivanjem osobe koja inicira nasilje. Barbara Coloroso (2004: 82) govori kako promatrači „mogu nezainteresirano stajati i gledati u drugu stranu, ili mogu aktivno ohrabrivati nasilnika, ili se mogu pridružiti i postati jedan u čoporu nasilnika. Bez obzira na izbor, postoji cijena.“ Nesigurnost i strah od potencijalnog zlostavljanja u budućnosti osobine su djece promatrača, nerijetko se i priklanjanju počinitelju nasilja kako bi se zaštitila, a nekolicina promatrača jednostavno ne zna što učiniti. Nema nevinih promatrača, navodi Coloroso (2004: 85), pozivajući se na krug nasilništva koji je razvio Dan Olweus, vodeći svjetski stručnjak na području proučavanja nasilništva i zlostavljanja među vršnjacima. Postoje promatrači koji imaju aktivnu ulogu, ali ne započinju s nasilništvom. Potom postoje promatrači koji podržavaju nasilništvo, ali nemaju aktivnu ulogu i oni koji javno ne podržavaju nasilništvo iako imaju simpatije prema istome. Mogući branitelji su oni koji promatraju nasilništvo, ali ne poduzimaju ništa iako misle da bi trebali pomoći. Na promatrače koji su neodlučni, odnosno ne zauzimaju posebno stajalište smatrajući kako se njih čin nasilništva ne tiče, tzv. neangažirani promatrači, treba obratiti pozornost budući da upravo oni, ispravnom reakcijom, mogu spriječiti daljnje nasilje. Jedini koji u krugu nasilja nisu promatrači su oni koji pomažu žrtvi – branitelji žrtve (Coloroso, 2004: 85-86). Buljan Flander (2003, prema Zrilić, 2006: 52) ističe kako nasilje stvara atmosferu u kojoj se dijete ne osjeća sigurno i ugodno: „Bullying je kao predstava. Uvijek postoji pozornica na kojoj su žrtva i zlostavljač, a postoje i gledatelji.“ Na slici 1. prikazan je krug nasilja prema Olweusu. Nasilje se odvija suprotno od kazaljke na satu te prikazuje odnos žrtve, nasilnika i promatrača (Coloroso, 2004: 84-85).

NASILNIK, ŽRTVA I PROMATRAČ

Slika 1. Krug nasilja (izvor: Coloroso, 2004: 84-85)

1.3. Posljedice elektroničkog nasilja

Djeca i mladi koja doživljavaju elektroničko nasilje bit će uznemireni nakon korištenja mobitela ili računala, imat će manjak samopoštovanja, bit će depresivni i anksiozni te postoji mogućnost pada školskog uspjeha, navode Vesna Bilić, Gordana Buljan Flander i Hana Hrpka (2012: 308). Feinberg i Robey (2009: 29) navode kako će žrtva imati osjećaj da ju stalno netko prati te će biti osjetljiva i na najtiše zvukove. Uz prethodno navedene posljedice elektroničkog nasilja, Hodak Kodžoman, Velki i Cakić (2012: 308) spominju bijes, frustriranost te vraćanje istom mjerom. Potonje je važno naglasiti budući da djeca, sve većom izloženošću nasilju, stvaraju toleranciju na takvo ponašanje koje postaje normalno i normativno, a počinitelji nasilja opravdavaju se izrekom „svi to pišu“ (Hodak Kodžoman, Velki, Cakić, 2013: 119). Stvaranje profila na društvenoj mreži ili internetu zapravo je prezentiranje osobe onakvom kakvom bi htjela biti. Elizabeth L Mirssky i Hatim A Omar (2015: 38) navode kako se „digitalni ja“ sastoji od fotografija, komentara, kontakata i to najčešće vršnjačkih čije je mišljenje u adolescentskoj dobi jako važno. Elektroničko nasilje zapravo je napad na elektroničko predstavljanje sebe, odnosno „digitalni ja“, a ukoliko nasilje eskalira, žrtva je sve depresivnija pa čak i sklona samoubojstvu, a oporavak je upitan.

Osim nasilja počinitelja, djeca mogu biti izložena i drugom štetnom sadržaju na internetu. Ta platforma nudi veliki broj informacija pa čak i one koje ne želimo. Prema tome, djeca i mladi u nekoliko klikova mogu pristupiti pornografskom sadržaju ili pak stvarima koje se ilegalno prodaju, a vrlo česti su i oglasi za različite duhanske i alkoholne proizvode. Međutim, virtualne pričaonice privlače pozornost djece i mladih, a oni, nesvjesni opasnosti, postaju mete seksualnog nasilja, navodi Aftab (2003: 40- 59). Zabrinjavajući je podatak da 34% djece prihvaća zahtjev za prijateljstvom nepoznatih osoba na Facebooku, dok bi se 8% djece susrelo s nepoznatom osobom koju su upoznali putem te društvene mreže (Poliklinika za zaštitu djece Grada Zagreba, Hrabri telefon, 2013). Zbog nedostatka vizualnog kontakta, počinitelj nije niti svjestan snage pogrдне riječi koja je napisana na internetskoj stranici, društvenoj mreži ili je poslana u SMS poruci. Ono što je napisano vrlo je konkretno i realno, a žrtva uvijek ima pristup istome (Buljan Flander i sur., 2010: 15).

Cyberbullicide je termin koji se odnosi na samoubojstvo koje je počinjeno uslijed nasilja na internetu, a isti su osmislili američki stručnjaci budući da je samoubojstvo na

trećem mjestu uzroka smrti među adolescentima u Americi, navode Mirsky i Omar (2015: 38). Depresija je jedan od glavnih pokazatelja i poveznica sa samoubojstvom adolescenata zbog nasilja na internetu, a istraživanja su pokazala kako su djevojke više sklone depresiji i samoubojstvu od dječaka. Priča petnaestogodišnje Kanađanke Amande Todd priča je o samoubojstvu kao posljedici elektroničkog nasilja te priča koja je, velikim odjekom u javnosti, podigla svijest o pojavi ove vrste nasilja među djecom i mladima. Naime, Amanda Todd je, razgovarajući s prijateljima preko interneta, upoznala i druge ljude te jednom prilikom naišla na muškarca koji ju je nagovorio da se fotografira obnaženih grudi. Taj čin obilježio joj je život budući da joj se muškarac neprestano javljao, govorio o njenim osobnim stvarima te je fotografija uvijek, na neki način, došlo do sredine u kojoj je Amanda živjela što je uzrokovalo odbacivanje od druge djece. Fotografija je čak postavljena i kao fotografija Facebook profila s Amandinim imenom i prezimenom. Preseljenje u drugi grad nije pomoglo te je, zbog učestalog zlostavljanja, djevojčica postala depresivna, sklona samoozljeđivanju te konzumiranju droge i alkohola. Nakon nekog vremena, Amanda je upoznala mladića koji joj se svidio, međutim, ponovno je postala žrtva nasilja, ali u ovom slučaju fizičkog. Amanda Todd je, prije samoubojstva, na internetskoj stranici YouTube objavila video zapis u kojem je, šutke, ispričala svoju priču i zamolila za pomoć (Škiljić Ravenščak, 2012). Iako nije službeno potvrđeno, postoji indicija da je i u Hrvatskoj zabilježen slučaj samoubojstva zbog elektroničkog nasilja. U svibnju 2013. godine, petnaestogodišnja djevojka iz Zagorja počinila je samoubojstvo, objavio je Jutarnji list (2013), a tijekom istrage pronađene su poruke na internetskom portalu Ask.fm u kojim su je druge djevojke nazivale pogrđnim imenima i najavljivale osvetu.

Hrvatsku je javnost 2014. godine uznemirila aktivacija Facebook grupe sa 70.000 „lajkova“ - „Najveće drolje osnovnih i srednjih škola“. U grupi su objavljene fotografije maloljetnih djevojaka u provokativnim pozama s punim imenom i prezimenom, a ispod svake fotografije uslijedilo je mnoštvo psovki i neprimjerenih naziva poput „droljetina, jeftini komad mesa“ (Ciboci, 2014: 18-19). Iako je zaprimljen veliki broj prijava, grupa nije odmah uklonjena jer je prijavljena pod kategorijom „Pornografija i seksualno eksplicitan sadržaj“ čega u grupi nije direktno bilo pa administrator nije našao ništa sporno (Dnevnik.hr, 2014).

2. Prevencija i edukacija o elektroničkom nasilju

2.1. *Primarna, sekundarna i tercijarna prevencija elektroničkog nasilja*

U ubrzanom načinu života roditelji su zauzeti poslovnim i drugim obvezama, a djeca osnovnoškolskog uzrasta su pak dovoljno odrasla da ostanu sama kod kuće. Ipak, djeca su nedovoljno odgovorna da samostalno i bez nadzora provode vrijeme izvan kuće te se korištenje društvenih mreža i druženje u virtualnom svijetu nameće kao logično rješenje provođenja slobodnog vremena. Prisutnost djece na Facebooku je neprekidna, 84% djece konstantno pregledava svoj profil i objavljuje novi sadržaj, dok svako peto dijete provodi više od tri sata koristeći spomenutu društvenu mrežu (Poliklinika za zaštitu djece Grada Zagreba, Hrabri telefon, 2013). Djeca nemaju razvijene vještine donošenja odluka, navodi Kušić (2010: 107), te ih pri korištenju društvenih mreža svrstava u rizičnu skupinu populacije koja je izložena uznemiravanju, zlostavljanju i ponižavanju. Prilikom objave određenog sadržaja, djeca nemaju svijest o tome da taj sadržaj više ne mogu kontrolirati te da svaka radnja na Facebooku, kako navodi autor, „ostavlja digitalni trag“ (Kušić, 2010: 116), čak i nakon brisanja profila na Facebooku.

Vesna Bilić, Gordana Buljan Flander i Hana Hrpka (2012: 350) prevenciju zlostavljanja i zanemarivanja definiraju kao „sveobuhvatan i opsežan proces kojim želimo spriječiti nasilje prema djeci i među djecom, uočiti potencijalne žrtve i one koje to već jesu te im pružiti odgovarajuću psihosocijalnu pomoć“. S obzirom na to da se međuvršnjačko nasilje definira kao namjerno nanošenje tjelesne, emocionalne ili psihičke boli onome koji je slabiji i nema mogućnost da se odupre (Bilić, Buljan Flander, Hrpka, 2012: 265-266), a isto možemo prenijeti u virtualni svijet pa govoriti o pojmu *cyberbullyinga* pri čemu će u nastavku biti prikazani načini prevencije međuvršnjačkog nasilja kroz tri razine.

Primarna prevencija odnosi se na cijelu populaciju, a cilj prevencije je zaustaviti međuvršnjačko nasilje i zlostavljanje prije nego se ono uopće dogodi (Bilić, Buljan Flander, Hrpka, 2012: 352). Provođenje primarne prevencije najprije se odnosi na brojne institucije, vladine i nevladine organizacije, lokalne zajednice, ministarstva i druge ustanove koje imaju utjecaj u kreiranju zakona i strategija za suzbijanje nasilja. Glavnu ulogu svakako imaju roditelji i učitelji koji provode najviše vremena s djecom. Primarnom prevencijom želi se podići svijest o postojanju problema nasilja nad djecom i među djecom, posljedicama nasilja,

karakteristikama žrtve i počinitelja nasilja kako bismo iste mogli prepoznati i pružiti odgovarajuću i pravovremenu pomoć (Bilić, Buljan Flander, Hrpka, 2012: 352). Edukacija djece o njihovim pravima i o načinima zaštite od zlostavljanja, prepoznavanje opasnih situacija, učenje socijalnih vještina, neki su od načina prevencije koja se primjenjuju u radu s djecom. Primarna prevencija provodi se i u školama u kojima se djecu uči „tzv. nultoj toleranciji na nasilje“ (Bilić, Buljan Flander, Hrpka, 2012: 355), žrtva nasilja informira se o daljnjem djelovanju, a počinitelja nasilja uči se drugim obrascima ponašanja. Unutar obitelji djeteta, roditelji su ti na koje je usmjerena primarna edukacija o odgojnim metodama, načinima prepoznavanja i ponašanja kada je dijete žrtva ili počinitelj nasilja i stvaranja „zdravijeg“ i pozitivnijeg okruženja za razvoj djeteta. Na razini društva i zajednice, putem različitih reklama i edukativnih kampanja, o kojima će biti riječ nešto kasnije, pokušava se podići svijest o postojanju problema nasilja nad i među djecom. S obzirom na to da su mediji sastavni dio ljudskih života i imaju veliku, možda čak i preveliku, ulogu u oblikovanju stavova o određenoj temi, upravo oni bi trebali biti najglasniji i najuporniji u osvješćivanju o postojanju spomenutog problema (Bilić, Buljan Flander, Hrpka, 2012: 352-353).

Sekundarnu prevenciju potrebno je provoditi u društvu, zajednici, obitelji, okolini u kojima postoji veći broj čimbenika koji su povezani s mogućnošću zlostavljanja djece. Neki od faktora koji utječu na zlostavljanje djece siromašne su obitelji, roditelji koji su bili zlostavljani u djetinjstvu, mladi roditelji, roditelji sa psihičkim poremećajima te roditelji djece s teškoćama u razvoju (Bilić, Buljan Flander, Hrpka, 2012: 358). Više rada s djecom i edukativnih aktivnosti treba usmjeriti na zajednice, odnosno okolinu koja sadrži veći broj rizičnih čimbenika, na primjer naselja s većom učestalošću kaznenih djela te ratom pogođena područja. Sekundarna prevencija može se provoditi u obliku edukativnih radionica i aktivnosti, predavanja, predavanja za roditelje čiji je sadržaj usmjeren učenju vještina kvalitetnog roditeljstva, posjetom stručne službe obitelji koja ima jedan od rizičnih čimbenika ili pak distribucijom edukativnih brošura i letaka pomoću kojih će se roditelji i djeca informirati o nastalom problemu (Bilić, Buljan Flander, Hrpka, 2012: 158- 159).

Posljednji stupanj prevencije je onaj kada se nasilje već dogodi te je dijete, ili neka druga osoba, žrtva ili počinitelj. Bilić, Buljan Flander i Hrpka (2012: 361) navode kako je tercijarna prevencija usmjerena smanjenju posljedica zlostavljanja, učenju djeteta i obitelji životu s proživljenom traumom te nastavku normalnog razvoja djeteta. Posebnu pozornost u ovom stupnju prevencije potrebno je obratiti na mogućnost da dijete koje je bilo žrtva nasilja

naučene obrasce ponašanja ne prenese u odraslu dob ili, kako autorice navode, da se tercijarnom prevencijom „prevenira međugeneracijsko prenošenje zlostavljanja“ (Bilić, Buljan Flander, Hrpka, 2012: 361). U ovom stupnju prevencije djecu treba poticati i ohrabrivati na otvoreni razgovor o proživljenom. Važno je istaknuti djeci i mladima da se ne osjećaju krivima za nasilje koje su doživjeli te da o istome trebaju razgovarati bez srama. Kada uočimo da je dijete žrtva nasilja, potrebno je objasniti dječje, vjerojatno pomalo iskrivljene stavove i razmišljanja o sebi, društvu i okolini uzrokovane nasiljem, a najbitnije je educirati djecu o načinima zaštite. Rad s počiniteljima nasilja također je važan s obzirom na to da se na taj način može spriječiti daljnje zlostavljanje (Bilić, Buljan Flander, Hrpka, 2012: 362).

Istraživanje Poliklinike za zaštitu djece Grada Zagreba i Hrabrog telefona iz 2013. godine pokazalo je da je 12,1% djece doživjelo nasilje na Facebooku, a njih 9,6% ponašalo se nasilno. Posebno je analizirana skupina djece koja je bila uključena u bilo koji oblik nasilja na Facebooku i dobiveni su sljedeći podaci: 44,4% djece doživljava nasilje, 29,7% djece ponaša se nasilno, a 25,9% djece doživljava i čini nasilje na Facebooku. S obzirom na prethodne podatke, a kao alate tercijarne prevencije nasilja, Bilić, Buljan Flander i Hrpka (2012: 365) navode medijaciju i grupnu intervenciju među djecom. Prilikom grupnog rada počinitelji nasilja mogu naučiti vještine rješavanja problema, socijalne vještine, kontrolu ljutnje, razvoj empatije, dok žrtve nasilja rade na načinima samozaštite, razvoju samopoštovanja i traženju podrške okoline. S druge strane, medijacijom, odnosno posredovanjem, odrasla osoba pokušava riješiti sukob među djecom na nenasilan način.

2.1.1. Kako roditelji mogu prevenirati elektroničko nasilje?

Kako bi prevencija elektroničkog nasilja bila što uspješnija, Michael A. Couvillon i Vessela Ilieva (2011: 99) navode kako je potrebno uključiti tri glavna sudionika u modelu prevencije: djecu, roditelje i učitelje, odnosno škole koje djeca pohađaju. Ovisno o kanalu kojim se prenosi prevencija elektroničkog nasilja, potrebno je prilagoditi način interakcije s djecom.

Roditelji često nisu u potpunosti upućeni što njihova djeca rade na internetu i koliko vremena provode na društvenim mrežama. U brošuri koju je izdao Hrabri telefon *Sigurno*

surfanje (2012), kao razlog tome navodi se manjak vremena roditelja koji su nerijetko okupirani poslovnim obvezama, ali i poštivanje privatnosti djeteta. Osim navedenog, važno je istaknuti da nekolicina roditelja i zbog vlastitog neznanja o korištenju modernih tehnologija ne zna kako bi pristupila djetetu i otvorila temu razgovora o korištenju društvenih mreža ili pak elektroničkom nasilju.

„Digitalni jaz“ pojam je koji obilježava sukob među generacijama kada je u pitanju znanje o korištenju modernih tehnologija. Elly Robinson (2013: 71) s Australskog instituta za obiteljska istraživanja navodi kako raste postotak starije populacije koja se koristi internetom i modernim tehnologijama. Međutim, važno je istaknuti razliku u načinu upotrebe moderne tehnologije: odrasli internet koriste u poslovne i praktične svrhe, dok je za mlađu generaciju internetska platforma dio njihovog socijalnog života, odrastanja i razvoja identiteta. Prihvatanje savjeta roditelja o zaštiti na internetu ovisi o dječjoj percepciji razine znanja roditelja o korištenju interneta i novih tehnologija. Nadalje, sigurnost na internetu nije nešto što roditelji znaju od prije. Robinson (2013: 72) je slikovito opisala kako zaštita na internetu „nije kao učenje vlastitog djeteta vožnji bicikla“. Područje novih tehnologija neprestano se mijenja te roditelji, u korak s time, trebaju nadograđivati svoje znanje, a time i strategije namijenjene djeci. Danijel Labaš (2015: 62) ističe kako roditelji trebaju biti svjesni činjenice da su upravo oni glavni čimbenik u odgoju djece te preporučuje roditeljima: „Svi moramo učiti, spajajući nova znanja sa starom životnom mudrošću.“

Zabrinjavajući je podatak istraživanja Poliklinike za zaštitu djece Grada Zagreba i Hrabrog telefona iz 2013. godine prema kojem 78% djece nema definirana pravila u korištenju Facebooka, dok 5% djece svjesno krši postavljena pravila. Postavljanje pravila o vremenu korištenja interneta postupak je prevencije koji se uglavnom ističe kao prvi u literaturi. Roditelji bi u dogovoru s djecom trebali odrediti vremenski period korištenja interneta i društvenih mreža, a u skladu sa školskim obvezama djeteta i razvojem socijalnih vještina (Hrabri telefon, 2012). Pravila korištenja društvenih mreža potrebno je odrediti u suradnji s djetetom, „bez prisile i ucjena“ (Labaš, 2015: 62). Djeca su jako dobro usvojila pravilo da ne smiju razgovarati s nepoznatim ljudima na ulici i davati im informacije o sebi. Upravo takvo pravilo treba se prenijeti iz stvarnog u virtualni svijet, pogotovo kada postoji opasnost od seksualnog uznemiravanja ili pak susreta s nepoznatom osobom koju je dijete upoznalo putem interneta. Roditelj djetetu treba objasniti opasnosti slanja osobnih fotografija i informacija putem interneta (Hrabri telefon, 2012). Bezopasno slanje poruka putem društvenih mreža može postati način zlostavljanja. Robinson (2013: 71) navodi kako djeca i

mladi često nisu svjesni kada zabava prijeđe granicu i postane način zlostavljanja. Roditelj treba prevenirati elektroničko nasilje tako da potiče dijete na razmišljanje može li sadržaj poruke uvrijediti nekoga ili naštetiti na neki drugi način. Također, važno je postaviti pravilo prema kojem nije dopušteno dijeliti ili objavlјivati fotografije druge djece bez dopuštenja roditelja (Hrabri telefon, 2012).

Kako bi prevenirali elektroničko nasilje, roditelji bi trebali nadzirati upotrebu interneta kod djeteta. Navedeno uključuje pretraživanje povijesti tražilice kako bi imali pristup stranicama koje je dijete posjećivalo i nadzor ekrana računala koje nikako ne smije stajati u dječjoj sobi gdje nije na vidjelu ukućanima, navodi Robinson (2013: 72). S druge pak strane, Ciboci (2015: 52) ističe kako se roditelji ne bi trebali oslanjati na pretraživanje povijesti tražilice budući da djeca, nerijetko vještija u korištenju alata internetskih stranica, brišu povijest pretraživanja. Također, upotreba internetskih alata koji onemogućuju pristup stranici koja sadrži zadane riječi nije ispravno rješenje u zaštiti djeteta s obzirom na to da se tako onemogućuje pristup i stranicama edukativnog sadržaja.

Uz prethodno navedene alate načina zaštite djeteta od elektroničkog nasilja, u članku *Parental involvement in preventing and responding to cyberbullying* (Robinson, 2013: 72) navode se faktori koji otežavaju posao roditelja pri zaštiti djeteta od elektroničkog nasilja. Razvoj tehnologije doveo je do toga da je pristup internetu moguć na svakom mjestu pa isto onemogućuje roditelju neprestano praćenje internetskog sadržaja i zaštitu djeteta od izlaganja neprimjerenom sadržaju. Djeca nerijetko koriste zaštitne lozinke što im omogućuje vlastitu kontrolu pri korištenju interneta te time još više otežava, ionako nedovoljno educiranim roditeljima, nadzor nad korištenjem interneta i društvenih mreža.

Situacija u kojoj dijete ima više znanja o korištenju interneta od roditelja može se okrenuti i u korist roditelja na način da će dijete postati „stručnjak“ koji će prenijeti svoje znanje, navodi Robinson (2013: 74). Komunikacija s djetetom o prednostima i nedostacima interneta i društvenih mreža, pa tako i što učiniti kada se dogodi elektroničko nasilje, važna je kako bi se dijete bez straha ili srama povjerilo roditelju ako doživi napad. Ono što se ističe kao glavna prepreka u priznanju djeteta o proživljavanju elektroničkog nasilja je strah od zabrane korištenja računala, mobitela i pristupa internetu. Stoga, djeci je važno dati do znanja da postoje drugi načini zaštite od elektroničkog nasilja. Kod djece i mladih bitno je, kroz razgovor i djelovanje, stvoriti potrebu da svoj problem podijele s roditeljima, a pravilna

reakcija roditelja dovodi do pravovremenog razotkrivanja elektroničkog nasilja (Robinson, 2013: 73).

Kada roditelj dođe do saznanja da dijete sudjeluje u elektroničkom nasilju, bilo kao počinitelj ili žrtva, važno je pravilno reagirati. U slučaju kada je dijete počinitelj, samom roditelju teško je prihvatiti činjenicu da je upravo njegovo dijete učinilo nešto negativno (Udruga korak po korak, 2016: 16-17). S djetetom je potrebno otvoreno razgovarati o nastaloj situaciji kako bi se otkrio razlog i način vršenja elektroničkog nasilja te spriječilo daljnje nasilje. Dijete se ne smije osjećati poniženo ili napadnuto kako ne bi postalo još agresivnije prema okolini. Roditelji trebaju shvatiti kako nije problem u djetetu nego je pogrešno njegovo ponašanje te je potrebno djetetu pružiti pomoć u promjeni ponašanja. Nisu samo djeca ta koja, u situaciji elektroničkog nasilja, trebaju pomoć. Roditelji se ne smiju ustručavati zatražiti pomoć od profesora ili drugih stručnjaka u školi kako bi promijenili ponašanje vlastitog djeteta.

Nevoljko korištenje interneta ili mobitela, uzrujanost nakon primitka poruke ili pad školskog uspjeha, pokazatelji su roditelju da je dijete žrtva elektroničkog nasilja. Brošura *Sigurno surfanje* (2012) upućuje roditelje na obraćanje školi i/ili policiji kako bi se poduzele primjerene mjere i otkrio identitet počinitelja. Roditelj također može kontaktirati administratora stranice na kojoj je objavljen neprimjeren sadržaj o djetetu kako bi se isti što prije uklonio. Ukoliko je pak riječ o ozbiljnim oblicima nasilja, poput seksualnog zlostavljanja ili prijetnjama i zastrašivanju, potrebno je sačuvati dokaze i obavijestiti nadležna tijela.

Kao što je vidljivo iz prethodno navedenog, suradnja škole i roditelja važna je u prevenciji elektroničkog nasilja s obzirom na to da se nasilje događa za vrijeme i poslije nastave. Roditelji bi trebali biti upoznati sa strategijama zaštite koje se koriste u školi i iste primijeniti kod kuće. Također, bilo kakvu promjenu ponašanja koja upućuje na elektroničko nasilje, bez obzira na to je li dijete počinitelj, žrtva ili samo promatrač elektroničkog nasilja, roditelj bi trebao prijaviti školi kako bi se zaustavio daljnji tijek zlostavljanja (Robinson, 2013: 73). Načini prevencije elektroničkog nasilja u školi bit će prezentirani u sljedećem poglavlju.

2.1.2. Kako škola može prevenirati elektroničko nasilje?

Tehnološkim napretkom i anonimnošću koju pružaju internet i društvene mreže, nasilje, koje je ionako još uvijek prisutno u školama, podignuto je na još jednu, višu razinu, navode Andrew V. Beale i Kimberly R. Hall (2007: 8). Od 1489 djece koja su sudjelovala u istraživanju Hrabrog telefona i Poliklinike za zaštitu djece Grada Zagreba (2013), čak polovica ispitanika izjasnila se kako pregledava svoje Facebook profile za vrijeme nastave. Uzimajući u obzir da se elektroničko nasilje može dogoditi uvijek i svugdje, pa čak i za vrijeme nastave, neophodna je edukacija profesora i stručnog osoblja kako bi bili upoznati s rizicima korištenja društvenih mreža, prepoznavanja elektroničkog nasilja i pravilnog reagiranja ako je učenik žrtva ili počinitelj nasilja.

Stručnjaci ističu kako zabrana korištenja interneta i društvenih mreža nema učinka kako kod kuće tako i u školi. Dijete će koristiti internet u školi ukoliko mu je isto zabranjeno kod kuće i obrnuto. Zbog navedenog, Beale i Hall (2007: 10) ističu kako nije realno vjerovati da elektroničko nasilje ne postoji te kako je nužno implementirati model prevencije u nastavni plan. Kao što postoji pravilnik o „kućnom redu“ u školi tako je potrebno uvesti u pravilnik odredbe koje štite djecu od elektroničkog nasilja. Pravilnikom škola zadržava pravo discipline djeteta ukoliko je ono počinitelj nasilja, a da njegovo djelovanje utječe na ponašanje i sigurnost u školi. Izradu pravilnika o dopuštenoj upotrebi interneta spominje i Aftab (2003: 193-194) te smatra kako bi takav pravilnik, koji se usvaja na razini škole, trebao regulirati svrhu upotrebe interneta, utvrditi rizike kojima su djeca izložena, ali i posljedice kršenja pravilnika.

Nastavnici, knjižničari i djelatnici škole dobar su izvor informacija roditeljima budući da su više-manje upoznati s onime što djeca rade dok nisu pod roditeljskim nadzorom (Aftab, 2003: 200). Neki roditelji smatraju da nisu dovoljno kompetentni za razgovor o upotrebi društvenih mreža s vlastitim djetetom, dok s druge strane postoje roditelji koji i sami koriste društvene mreže pa time smatraju kako je njihovo znanje dovoljno veliko da bi mogli razlučiti je li dijete maksimalno zaštićeno. Nastavnici trebaju poticati roditelje na razgovor s djecom i kako bi znali s kime se dijete druži dok provodi vrijeme na internetu i društvenim mrežama (Hrabri telefon, 2012). Poželjno je stvaranje suradnje s lokalnom policijom ili pak organizacijom koja se bavi zaštitom djece od nasilja na internetu kako bi stručnjaci, navode Beale i Hall (2007: 10), kroz različite radionice i vlastita iskustva prenijeli svoje znanje na

djecu. Prethodno spomenuti autori navode kako je važno povezivanje s drugim školama kako bi se, ako dođe do promjene škole koju dijete pohađa, nastavilo s usvajanjem preventivnih mjera te kako bi program prevencije bio održiv.

Kako bi se dijete osjećalo ugodno i sigurno u školi, potrebno je stvoriti lagodnu školsku klimu u kojoj se djeca neće susprezati priznati ili pitati nešto o elektroničkom nasilju (Beale, Hall, 2007: 10). Saša Puzić, Branislava Baranović i Karin Doolan, autori članka *Školska klima i sukobi u školi* (2012: 337), smatraju kako se školska klima može povezati s nasilnim ponašanjem učenika u školi kroz model u kojem određeni čimbenici utječu na razvoj socijalnih vještina, vještina koje su potrebne za uspjeh u školi i faktora koji utječu na socijalizaciju vršnjačke grupe ili zajednice. Ukoliko su socijalne i kognitivne vještine pravilno razvijene, djeca neće imati potrebu koristiti silu kako bi ostvarila svoj socijalni cilj. S obzirom na to da je istraživanje u spomenutom članku, osim djece, obuhvatilo nastavnike i ravnatelje škola, autori navode glavne probleme s kojima se isti susreću prilikom rješavanja nasilne situacije: nedostatak educiranosti i autoriteta nastavnika te nedovoljan broj stručnih suradnika (Puzić, Baranović, Doolan, 2012: 352).

Djecu je važno zaštititi od negativnog sadržaja na internetu, međutim Valentina Mandarić (2012: 143) navodi kako je, osim zaštite, potrebno razvijati kritičko razmišljanje djece prilikom korištenja medijskog sadržaja. Prilikom educiranja djece o korištenju medija nailazimo na problem u integriranju medija u škole zbog loše opremljenosti škola novom tehnologijom. Tamo gdje i postoje mogućnosti za provođenje edukacije o korištenju medija i društvenih mreža, ne postoje medijske kompetencije nastavnika, a nerijetko ih i ne zanimaju (Mandarić, 2012: 146). Suprotno tome, brošura Hrabrog telefona *Sigurno surfanje* (2012) upućuje nastavnike kako je potrebno pratiti interes djece i mladih za nove tehnologije kako bismo razumjeli njihova razmišljanja i potrebe. Održavanje edukacija u kojima bi nastavnici djecu naučili odgovornom korištenju interneta i društvenih mreža te ukazali na posljedice elektroničkog nasilja rezultirali bi odgovornijim i sigurnijim ponašanjem na internetu.

Ako i dođe do nasilja u školi, pa tako i nasilja putem interneta, stručnjaci upozoravaju na „neučinkovitost reaktivnih i represivnih strategija, jer se kažnjavanje počinitelja, [...], a bez tretmana i edukacije o promjeni ponašanja, pokazalo samo privremeno učinkovitim“, navode Bilić, Buljan Flander i Hrpka (2012: 369). Potrebno je raditi s djecom počiniteljima i žrtvama nasilja kako bi se razjasnili motivi i posljedice takvog ponašanja. Zrilić (2006: 52)

navodi kako posebnu pozornost prilikom prevencije nasilja u školi treba obratiti na djecu koja su uglavnom postrance i promatraju nasilje koje se događa među njihovim vršnjacima – djeca promatrači. Djeca promatrači će, ako su educirani, moći pravilno reagirati u situaciji međuvršnjačkog nasilja i upozoriti odrasle na problem ili pak zaštititi sebe od počinitelja.

U prethodnom poglavlju prikazani su stupnjevi prevencije međuvršnjačkog nasilja na globalnoj razini, a u nastavku će biti prikazani načini prevencije nasilja u odgojno-obrazovnim ustanovama koje možemo primijeniti i na prevenciju elektroničkog nasilja. Primarni stupanj prevencije podrazumijeva proaktivan pristup u prevenciji nasilja nad i među djecom, odnosno želi se podići svijest nastavnika, odgajatelja i djelatnika škole o raširenosti problema i postojanju međuvršnjačkog nasilja te potrebi sprečavanja istog u školi i izvan nje (Bilić, Buljan Flander, Hrpka, 2012: 370). Osim što djeca u školi stječu različita znanja, stječu i određene socijalne vještine pa je uloga nastavnika u prepoznavanju nasilja i edukaciji djece, ali i roditelja iznimno važno. Odgojno-obrazovna ustanova trebala bi imati sposobnost prepoznavanja problema nasilja među djecom, poticati školsku klimu koja ne tolerira nasilje nad i među djecom, educirati nastavnike i djelatnike škole. Idealno bi bilo kada bi svaka škola imala školski tim koji se sastoji od nastavnika, roditelja i učenika, a čiji je cilj kreiranje i implementacija preventivnog programa u nastavni plan (Bilić, Buljan Flander, Hrpka, 2012: 372-373).

Ukoliko nakon preventivnih aktivnosti učenici i dalje pokazuju nasilno ponašanje prema vršnjacima, Bilić, Buljan Flander i Hrpka (2012: 380) ističu potrebu poduzimanja dodatnih aktivnosti kako bi se nasilno ponašanje smanjilo. U ovom slučaju govorimo o sekundarnoj prevenciji nasilja u odgojno-obrazovnim ustanovama koja je usmjerena na rizične skupine djece i odnosi se na „pomoć djeci koja pokazuju nasilna i agresivna ponašanja i djeci koja imaju potrebu za većom podrškom zbog viktimizacije u školi“ (Bilić, Buljan Flander, Hrpka, 2012: 380). Sekundarna prevencija usmjerena je na skupinu djece koja i nakon preventivnih programa i dalje pokazuje tendenciju nasilnog ponašanja. U ovom stupnju prevencije važno je prepoznati ponašanja ili promjene u okolini djeteta koje uzrokuju nasilno ponašanje kako bi se preventivne aktivnosti usmjerile na korijen nasilnog ponašanja. Ulogu sekundarne prevencije imaju školski psiholozi i pedagozi, ali budući da takve stručne službe nisu u potpunosti dostupne učenicima, važnu ulogu u prepoznavanju međuvršnjačkog nasilja odigrat će razrednik ili nastavnik (Bilić, Buljan Flander, Hrpka, 2012: 380).

Posljednji stupanj prevencije u odgojno-obrazovnoj ustanovi je onaj koji je usmjeren na učenike koji pokazuju velike probleme u ponašanju, kod kojih prva dva stupnja prevencije nisu smanjila tendenciju nasilnog ponašanja te je potreban individualni pristup kako bi se promijenili negativni obrasci ponašanja. Cilj je tercijarne prevencije spriječiti ponavljanje nasilnog ponašanja i smanjiti njegove negativne posljedice (Bilić, Buljan Flander, Hrpka, 2012: 381). Naposljetku, ponovno je važno istaknuti suradnju svih članova društva u prevenciji nasilja nad i među djecom, a pogotovo je važno istaknuti partnerstvo škole i roditelja. Bilić, Buljan Flander i Hrpka (2012: 370) ističu kako je za uspješno partnerstvo važno povjerenje, ravnopravnost i komunikacija obiju strana te svijest o zajedničkoj odgovornosti za eventualne posljedice vršnjačkog nasilja.

S obzirom na to da su u prethodnim poglavljima prezentirani načini prevencije elektroničkog nasilja koji se odnose na odrasle, roditelje i školske djelatnike, u sljedećem poglavlju prikazat će se načini na koji se i djeca mogu samostalno zaštititi.

2.2. *Kako se djeca i mladi mogu samostalno zaštititi od elektroničkog nasilja?*

Budući da roditelji i nastavnici, kao što je vidljivo iz prethodnih poglavlja, ne nadziru u potpunosti upotrebu društvenih mreža i interneta kod djece, najbolja je prevencija edukacija djece i mladih o pravilnom korištenju i zaštiti na društvenim mrežama. Uzimajući u obzir rezultate istraživanja Poliklinike za zaštitu djece Grada Zagreba i Hrabrog telefona iz 2013. godine prema kojem je svako peto dijete nekoliko puta ili često primilo uvredljivu poruku ili komentar putem Facebooka, 13% djece isključilo je drugu djecu iz grupe na društvenoj mreži s ciljem ignoriranja, a 15% djece zaprimilo je prijetnju putem Facebooka, zaključujemo kako je nužna edukacija kako bi se djeca sama naučila zaštititi od počinitelja elektroničkog nasilja.

Osnovno pravilo za zaštitu na društvenim mrežama je zaštita privatnosti, odnosno neobjavljivanje osobnih podataka poput adrese stanovanja, broja telefona, naziva škole i radnog mjesta roditelja. Sve su to podaci koji mogu počinitelju elektroničkog nasilja biti od pomoći u prikupljanju podataka o djetetu, a time i u planiranju ili izvršavanju nasilnog djela. Djeca trebaju osvijestiti kako je stranac i dalje stranac ma koliko on bio simpatičan u virtualnom svijetu (Buljan-Flander, Karlović, Ćosić, 2004: 160).

Pažljivim odabirom ljudi za komunikaciju na društvenim mrežama te prihvaćanjem zahtjeva za prijateljstvom putem Facebooka dijete se samostalno štiti od elektroničkog nasilja. Dijete bi se trebalo zapitati bi li osoba koju nikada prije nije vidjelo u svom životu bila njegov prijatelj, bi li strancu pokazalo svoje fotografije ili pak ispričalo ponešto o sebi. Samo prijatelj u stvarnom životu može biti prijatelj i u virtualnom svijetu (Hrabri telefon, 2012). Međutim, objava fotografija na društvenim mrežama i „skupljanje“ što većeg broja prijatelja postalo je kao natjecanje među djecom i mladima. Djeca koja su bila obuhvaćena istraživanjem 2013. godine, imala su između 300 i 500 prijatelja, a najčešće su objavljivala privatne fotografije i poveznice na različite sadržaje (Poliklinika za zaštitu djece Grada Zagreba, Hrabri telefon, 2013). Nadalje, osim objave podataka i fotografija iz vlastitog života, Anita Matijević (2014: 40) ističe kako djeca nerijetko, bez suglasnosti i znanja, objavljuju i fotografije i podatke svojih prijatelja. Uzimajući u obzir da je profil djeteta javan te da svako dijete ima prosječno 300 prijatelja, a njegov prijatelj isto toliko, dolazimo do zaključka kako se sadržaj internetskom vezom širi od prijatelja preko prijatelja do drugog prijatelja u vrlo kratkom roku i to nepoznatim ljudima (Matijević, 2014: 41). Prilikom objava fotografija, ono čega djeca vrlo često nisu svjesna, jest da će podaci ipak ostati u nekom digitalnom zapisu u bespuću

interneta pa čak i nakon brisanja profila. Matija Varga (2011: 400-401) govori o postavkama privatnosti na Facebook profilu te ističe kako se isti mogu regulirati brisanjem ili isključivanjem profila. U slučaju isključivanja profila, podaci više nisu javno dostupni na društvenoj mreži, ali se spremaju na server pružatelja usluge ako se korisnik društvene mreže ipak predomisli te ponovno aktivira svoj profil. Brisanjem Facebook profila, stranica se trajno uklanja, osobni podaci korisnika više nisu dostupni, međutim kopije nekih fotografija i bilješki, navodi Varga (2011:401) „mogu trajno ostati na serverima 'Facebooka' zbog tehničkih razloga“. Dakle, jednom objavljene fotografije na društvenoj mreži, zauvijek ostaju na društvenoj mreži. Nije pogrešno ako dijete i objavi svoje fotografije, ali je važno da objavljeni sadržaj bude primjeren (Udruga korak po korak, 2016).

Primjer zloupotrebe fotografija, osobito djevojaka, jest osnivanje grupa mržnje koje su noviji i sve češći oblik elektroničkog nasilja. Matijević (2014: 42) navodi kako je policija putem aplikacije Red Button zaprimila veliki broj prijava Facebook stranica koje sadrže pogrдна imena u svojem naslovu. Analizom sadržaja, policijski službenici utvrdili su kako se radi o stranicama koje su kreirane s ciljem objave fotografija djevojaka u eksplicitnom ponašanju te mnoštvu pogrđnih komentara na istu s time da fotografija sadrži puno ime i prezime žrtve. Ciboci (2014: 20) navodi kako se djevojke u takvim grupama nazivaju pogrđnim nazivima, dok se dječaci nazivaju „kretenima“ i „retardiranima“. Uspješnost grupe „broji“ se u broju simpatizera, tzv. „lajkera“. Ako je grupa usmjerena na skupinu ljudi ili čak područje, više ljudi će pratiti grupu i sudjelovati s neprimjerenim komentarima. Matijević (2014: 42) zaključuje kako djeca i mladi, a pogotovo djevojke, nemaju „svijest i znanja o samozaštitnom ponašanju u komunikaciji virtualnim svijetom“.

Nadalje, prilikom kreiranja profila na društvenoj mreži ili posjećivanja internetskih stranica, djeca se mogu susresti s pravilima korištenja koje je neophodno prihvatiti kako bi se uspješno kreirao profil. Prihvatanjem pravila korištenja određene društvene mreže i automatski postavljenih postavki djeca se dovode u opasnost od elektroničkog nasilja (Osmančević, 2015: 56). Tako je 68% od 1489 djece otvorilo Facebook profil prije svoje trinaeste godine što je dobna granica za pristupanje društvenoj mreži (Poliklinika za zaštitu djece Grada Zagreba, Hrabri telefon, 2013). Svakim pristupanjem na društvenu mrežu potrebno je upisati lozinku kojom korisnik potvrđuje elektronički identitet. Budući da je korištenje tuđeg profila i objavljivanje negativnih informacija postalo sve popularnije među djecom i mladima, preporuka Nacionalnog centra za prevenciju nasilja – Pacer Centre (2013)

jest zaštita lozinki, odnosno djeca se potiču da tu informaciju ne podijele sa svojim prijateljima. Lozinka je tajni kod za ulazak na internetsku stranicu ili društvenu mrežu pa bi takav trebao i ostati, navode Lana Ciboci, Leali Osmančević i Vladimir Preselj (2015) u brošuri *Svijet interneta na dlanu*.

Istraživanjem koje je provedeno na uzorku od 92 učenika osnovne škole, Kušić (2010: 123) pokazuje kako se djeca na društvenim mrežama ponašaju suprotno pravilima koja su propisana: pišu laži, otvaraju druge profile te vrijeđaju druge osobe. Navedeno potvrđuje i istraživanje Unicefa iz 2010. godine u kojem su počinitelji elektroničkog nasilja izjavili kako je anonimno slanje uznemirujućih poruka zabavno, a i snose manje posljedice (Pregrad i sur., 2012: 40). S obzirom na navedeno, u nastavku su prikazani načini djelovanja žrtve prilikom elektroničkog nasilja.

Osim različitih radionica ili edukacija za korisnike elektroničkih medija, stručnjaci ističu kako su neka rješenja suzbijanja nasilja dostupna na samom internetu. Snakenborg, Van Acker i Gable (2011: 93) govore o osnovna četiri koraka kojima se žrtva može boriti protiv elektroničkog nasilja, a to su zaustaviti, spriječiti, blokirati i reći. Najvažnije je da se žrtva suzdrži od odgovaranja na poruke nasilnika kako ne bi došlo do pogoršanja situacije. Zatim, potrebno je sačuvati sve ono čime je počinitelj uznemiravao žrtvu, poput poruka, elektroničke pošte i fotografija što bi olakšalo identifikaciju počinitelja. Ono što većina društvenih mreža i internetskih stranica nudi korisnicima jest blokiranje pojedinih kontakata što će dodatno udaljiti počinitelja. Naposljetku, važno je da roditelji ili učitelji znaju da je dijete žrtva nasilja kako bi mogli reagirati na vrijeme.

Međutim, Ciboci (2014: 22) navodi kako je edukaciju i prevenciju o elektroničkom nasilju potrebno usmjeriti i na djecu budući da je mala vjerojatnost kako će se žrtva elektroničkog nasilja povjeriti roditelju ili nastavniku. Strah od još većeg nasilja i strah od roditelja koji će kao kaznu ograničiti korištenje interneta djetetu, navodi djecu i mlade da savjet potraže kod svojih vršnjaka (Snakenborg, Van Acker, Gable, 2011: 93). Ciboci (2014: 22) navodi kako bi međuvršnjačke grupe pomogle djeci u djelovanju prilikom elektroničkog nasilja te bi ostale potaknulo na prijavljivanje istog. Djeca se ni u kojem slučaju ne smiju osjećati krivima ako su zaprimili poruku negativnog sadržaja te je važno naglasiti kako takva poruka nije došla zato što je dijete napravilo nešto krivo, navode Buljan Flander, Karlović, Ćosić (2004: 161).

2.3. Projekti za suzbijanje elektroničkog nasilja

Tema prevencije elektroničkog nasilja dosegla je svjetsku razinu u sklopu projekta „Delete cyberbullying“ koji je trajao od veljače 2013. godine do lipnja 2014. godine, a bio je namijenjen roditeljima, učiteljima i odraslima kako bi se razmijenila različita iskustva i kreirale preporuke za suzbijanje elektroničkog nasilja (<https://deletcyberbullying.wordpress.com/>). Virtualnom peticijom i protestom koji je održan 11. lipnja 2014. godine članovi projekta pozvali su nadležne institucije na donošenje zakona koji će zaštititi potencijalne žrtve elektroničkog nasilja i one koji to već jesu. Kao dio projekta izrađena je mobilna aplikacija koja, osim provjere znanja o internetu i elektroničkom nasilju, sadrži poveznice na korisne izvore informacija. Snimanjem video zapisa, hrvatska udruga „Korak po korak“ uključila se u kampanju (Župančić, 2014: 15-16).

Od rujna 2013. godine do prosinca 2014. godine provodila se nacionalna kampanja „Dislajkam mržnju - NE govoru mržnje na internetu“ kao dio europske kampanje „No Hate Speech Movement“. Vijeće Europe pokrenulo je kampanju s ciljem podizanja svijesti o rizicima govora mržnje na internetu te promicanja ljudskih prava u virtualnom svijetu. Europski cilj implementiran je u Hrvatsku te je definiran glavni cilj kampanje: „proaktivnim djelovanjem na internetu i u zajednici, informirati i senzibilizirati javnost, posebno djecu i mlade, o poštivanju ljudskih prava kao i o negativnim utjecajima govora mržnje“, navodi Ivana Furlić (2014: 8). Promotivnim video zapisom koji se prikazivao na televiziji, radionicama i edukacijama, plakatima koji su distribuirani u škole, internetskom i Facebook stranicom željelo se ukazati na negativne posljedice govora mržnje na internetu te poštivanje rasne i etničke pripadnosti te spolne i ekonomske različitosti. Ciljana skupina, a i glavni pokretači online i offline radionica, bila su upravo djeca i mladi koji su težili zajedničkom cilju (Furlić, 2014: 8-11).

Projekt „Prekini lanac“, čiji su utemeljitelji Unicef i Hrabri telefon, 2008. godine pokrenuo je javnu kampanju s ciljem sprječavanja elektroničkog nasilja među djecom. Televizijski spotovi, plakati, leci namijenjeni djeci, roditeljima i učiteljima dio su promotivnih i edukativnih materijala koji su bili distribuirani školama i široj javnosti. S obzirom na to da su i telekomunikacijski operateri bili dio kampanje, promotivni materijali bili su dostupni i na njihovim prodajnim mjestima (Pregrad i sur., 2010: 5). Analiza ovog projekta pokazuje da je

on zapravo nastavak niza programa koji su usmjereni na prevenciju i edukaciju o međuvršnjačkom nasilju. Jasenka Pregrad i suradnici (2010: 2) navode kako je početni projekt „Za sigurno i poticajno okruženje u školama“ započeo još 2003. godine te su škole, nakon uspješno provedenih sedam koraka prevencije nasilja, dobile naziv „Škola bez nasilja“. Nakon niza drugih kampanja usmjerenih na istu tematiku, na jednoj su konferenciji predstavnici škola izrazili zabrinutost o pojavi novog oblika vršnjačkog nasilja – elektroničko nasilje i tu nastaje ideja o projektu „Prekini lanac“ (Pregrad i sur., 2010: 5). Istraživanja u sklopu projekta „Prekini lanac“ provedena su u 23 osnovne škole na području cijele Hrvatske između siječnja i travnja 2010. godine. Pristupnica školi za sudjelovanje u projektu bila je stečeni status „Škole bez nasilja“. Istraživanje je obuhvatilo 5215 učenika, 2484 roditelja i 759 učitelja, navode Pregrad i suradnici (2010: 12). Rezultati ovog istraživanja pružaju nam informacije u koje svrhe djeca, roditelji i učitelji koriste društvene mreže, koliko vremena provode koristeći ih te jesu li učenici bili žrtve ili počinitelji elektroničkog nasilja. Budući da je istraživanje obuhvatilo roditelje i učitelje, zanimljivo je usporediti viđenja djece i odraslih o istoj temi (Pregrad i sur., 2010: 10-11).

Vrlo važnu ulogu u opismenjavanju djece, ali i roditelja i učitelja, ima Društvo za komunikacijsku i medijsku kulturu. Na internetskim stranicama udruge navodi se kako su cilj i svrha „poboljšanje medijske i komunikacijske kulture građana Republike Hrvatske kroz sustavnu edukaciju o medijima te poticanje razvoja osviještenih korisnika koji se s razumijevanjem i kritičkim odmakom koriste medijskim sadržajima koje sami odabiru“ (<http://dkmk.hr/>). Udruga je osnovana 2011. godine te okuplja preko sto članova, a najviše ih je s područja komunikologije i novinarstva. Rad Udruge usmjeren je na prevenciju rizičnog ponašanja prilikom korištenja medija kod djece i mladih što se ostvaruje edukativnim radionicama i predavanjima. U tijeku 2016. godine, od siječnja do kolovoza, provodio se projekt *Djeca medija za medijski pismenu Hrvatsku* u kojem se kroz edukativne radionice i predavanja educiralo 5400 učenika osnovnih škola od prvog do osmog razreda, 450 roditelja i 540 nastavnika. Osim o elektroničkom nasilju, tema predavanja bio je medijski prikaz ljepote, nasilje u videoigrama i crtanim filmovima, važnost medija u svakodnevnom životu. U istom vremenskom periodu, ali ove godine, Društvo za komunikaciju i medijsku kulturu u suradnji s resornim ministarstvom provelo je projekt *Djeca medija za aktivno građanstvo - treninzi medijske pismenosti* koji je bio namijenjen učenicima od petog do osmog razreda, roditeljima i nastavnicima u dvanaest županija s ciljem prenošenja znanja o medijima. Kroz praktične radionice i brojne primjere sudionike projekta želi se educirati o medijima kako bi oni mogli

dalje prenositi svoje znanje u društvu, školi ili zajednici (<http://dkmk.hr/>). S obzirom na brojku od 8500 djece, mladih, nastavnika, stručnih suradnika u školi, roditelja diljem Hrvatske koji su medijski opismenjeni, ovaj projekt je hvalevrijedan te je s pravom nagrađen Rektorovom nagradom, ali i međunarodnom nagradom koju dodjeljuje Evans Foundation za europske projekte u području medijskog obrazovanja.

Osim internetskih stranica Poliklinike za zaštitu djece i mladih Grada Zagreba i Hrabrog telefona, važno je istaknuti i internetski portal o medijskoj pismenosti - medijskapismenost.hr. Portal je prvenstveno namijenjen roditeljima i nastavnicima u podizanju vlastite medijske pismenosti. Portal je nastao u sklopu kampanje Agencije za elektroničke medije i Unicefa *Birajmo što gledamo* koja je za cilj imala podići razinu osviještenosti o potrebi medijskog opismenjavanja roditelja, djece i nastavnika. Bez obzira na to što je kampanja uglavnom bila usmjerena na televiziju kao medij, portal obuhvaća i druge medijske kanale poput interneta, tiska i kinematografije. Mnogobrojni stručnjaci iz različitih područja odgovaraju na pitanja roditelja te im pružaju savjete za rješavanje pojedine situacije s vlastitim djetetom.

2.4. Istraživanja o elektroničkom nasilju

Poliklinika za zaštitu djece Grada Zagreba u suradnji s Hrabrim telefonom provela je istraživanje 2013. godine na uzorku od 1489 učenika škola u urbanim i ruralnim sredinama, u dobi od 11 do 18 godina. Cilj je bio utvrditi koliko djeca provode vrijeme pretražujući internet, na koji način ga koriste te koliko često koriste društvenu mrežu Facebook. Prema rezultatima istraživanja, u 78% obitelji nisu definirana pravila o korištenju Facebooka iako se to navodi kao glavna strategija prevencije elektroničkog nasilja, 17% djece navodi da su pravila u njihovom domu jasno definirana i da ih se pridržavaju, dok 5% djece priznaje da krše postavljena pravila.

Prema istraživanju koje je provedeno u sedam europskih zemalja u koje su bile uključene Belgija, Danska, Irska, Italija, Portugal, Rumunjska i Ujedinjeno Kraljevstvo, čak 68% roditelja zaokružilo je barem dvije strategije kojima djeluju na razborito korištenje interneta kod djece: razgovor s djecom o njihovim aktivnostima na internetu (66%) i bivanje u blizini prilikom korištenja interneta (58%) (Mascheroni i sur., 2014). Portugalci najviše sudjeluju u korištenju interneta kod djece, a najmanje Danci. U spomenutom europskom istraživanju, neki roditelji nisu skloni postavljanju pravila smatrajući kako to nije potrebno, neki smatraju da je primjena takve strategije dobra, dok ju neki roditelji ne provode jer jednostavno nemaju dovoljno tehnološkog znanja. Međutim, roditelji se slažu kako mlađu djecu više nadziru i više su uključeni prilikom korištenja interneta dok, što je dijete starije, roditelji imaju sve manje utjecaja i potrebno je sve više povjerenja u odnosu. Smanjenje restriktivnih mjera s odrastanjem djeteta potvrđeno je i istraživanjem u Hrvatskoj (Poliklinika za zaštitu djece Grada Zagreba, Hrabri telefon, 2013). Najviše restriktivnih mjera poduzimaju roditelji u Portugalu (77%), zatim u Belgiji (76%), dok najmanje mjera poduzimaju roditelji iz Danske (23%).

Djeca na svojem Facebook profilu navode istinite osobne podatke poput punog imena i prezimena te naziva škole koju pohađaju. Na svojim je profilima na Facebooku 85% djece objavilo puno ime i prezime, a 31% ispitanika objavilo je naziv škole koju pohađaju. Osim navedenih, zabrinjavajući je podatak da bi čak 18% djece razmislilo o nalaženju s nepoznatom osobom koju je upoznalo putem društvenih mreža (Poliklinika za zaštitu djece Grada Zagreba, Hrabri telefon, 2013).

EU Kids Online, multinacionalna istraživačka mreža i Net Children Go Mobile, istraživačka mreža na području Europe, objavili su izvještaj kojim uspoređuju rezultate istraživanja iz 2010. i 2014. godine. Livingstone i sur. (2014: 18) navode kako je porasla sposobnost zaštite djece na internetu i prilikom korištenja društvenih mreža. Naime, 55% ispitanika izjasnilo se da znaju kako mogu zaštititi svoje podatke što je za 12% više nego u 2010. godini; 54% djece ima znanja o blokiranju neželjene pošte ili reklamnog sadržaja, 71% zna kako blokirati poruku osobe koju ne poznaje ili ne želi s njom razgovarati, a 64% djece zna kako mogu izbrisati sadržaj stranica koje su posjećivali. U Hrvatskoj se većina djece izrazila kako znaju na koji način mogu zaštititi svoj profil na društvenoj mreži, 10% djece ne zna kako bi se zaštitilo, dok se 15% djece izjasnilo kako uopće ne brine o sigurnosti svojeg Facebook profila (Poliklinika za zaštitu djece Grada Zagreba, Hrabri telefon, 2013).

3. Istraživanje

3.1. Predmet istraživanja

Internet je sredstvo komunikacije, zabave i edukacije te na jednostavan, jeftin i brz način omogućuje korisniku pretraživanje informacija pa čak i mogućnost odlaska na drugi kraj svijeta. Djeca i mladi surfaju internetom kod kuće, u tramvaju, autobusu, tijekom školskog sata i stvaraju nove kanale komunikacije, uključuju se u društvene mreže i šire krug prijatelja. Navedene činjenice omogućuju počiniteljima elektroničkog nasilja zlostavljanje druge djece od 0 do 24 sata, sedam dana u tjednu. Počinitelj kontrolira kada i kako će napasti žrtvu, a anonimnost koju mu pruža zaslon računala ili mobitela daje mu dodatnu hrabrost. „Zato što mogu“ počinitelji navode kao jedan od najčešćih motiva za elektroničko nasilje. Od ukupno 1489 djece u dobi od 11 do 18 godina, njih 93% ima Facebook profil, a svako drugo dijete je barem jedanput primilo uvredljivu poruku (Poliklinika za zaštitu djece Grada Zagreba, Hrabri telefon, 2013). Posljedice elektroničkog nasilja veće su od posljedica fizičkog nasilja. Žrtva je neprestano izložena zlostavljanju, a publika je mnogo veća no pri fizičkom. Osim glavnih uloga, počinitelja i žrtve elektroničkog nasilja, treba obratiti pozornost i na promatrače, skupinu koja svojim djelovanjem ili nedjelovanjem također sudjeluje u vršnjačkom nasilju. Promatrači, pasivnošću ili ohrabrivanjem, podupiru vršnjačko nasilje, a najčešće zbog straha od potencijalnog zlostavljanja. U krugu nasilja postoje i promatrači koji ne znaju kako postupiti kada se nasilje dogodi. Djecu bi trebalo podučiti o sigurnosti na internetu, detaljno im objasniti što podrazumijeva elektroničko nasilje te kako ga mogu prijaviti. Edukacija djece o samostalnoj zaštiti profila i podataka na društvenim mrežama je iznimno važna budući da poštujući osnovna pravila pristupanja društvenoj mreži, zaštitom lozinki te komunikacijom isključivo sa osobama koje poznaju i u realnom svijetu, djeca se mogu zaštititi već na „prvoj crti“. Roditelji nerijetko, zbog vlastitog neznanja o modernoj tehnologiji, ne znaju kako razgovarati s djetetom i postaviti određene granice u korištenju interneta, a kamoli kako se ponijeti u situaciji kada je dijete žrtva ili počinitelj elektroničkog nasilja. S druge pak strane, roditelje koji aktivno koriste modernu tehnologiju ili pak sami sudjeluju na društvenim mrežama, treba educirati o mogućim opasnostima kako bi na vrijeme prevenirali potencijalno elektroničko nasilje - dogovor o vremenu provedenom na internetu, postavljanje računala na vidljivo mjesto te razgovor o podacima koje dijete objavljuje. Suradnja roditelja i škole uvelike pomaže prilikom otkrivanja elektroničkog nasilja među djecom. Radionice u školi, razgovor sa stručnim suradnicima, povoljna školska klima u kojoj

se dijete ne ustručava razgovarati ili pitati o nekoj temi načini su na koji se može djecu educirati o elektroničkom nasilju.

3.2. Ciljevi i hipoteze istraživanja

Ovim istraživanjem istražit će se razina educiranosti djece i mladih o elektroničkom nasilju. Utvrdit će se koliko, na koji način i koje društvene mreže i aplikacije djeca koriste te s koliko su godina počela koristiti društvene mreže i modernu tehnologiju. Nadalje, istražit će se jesu li djeca i mladi bili počinitelji elektroničkog nasilja, smatraju li da je negativno pisanje o nekome na društvenim mrežama nasilje, jesu li ikada bili žrtve elektroničkog nasilja te što bi trebali učiniti kada dobiju poruku uvredljivog sadržaja. Istraživanjem su obuhvaćeni i promatrači vršnjačkog nasilja te se želi utvrditi znaju li promatrači što učiniti kada se nasilje dogodi. Istraživanjem se želi istražiti i kojim putem su djeca i mladi čuli o elektroničkom nasilju, jesu li temu elektroničkog nasilja obrađivali na nekom predmetu u školi ili pak radionicama, jesu li s roditeljima dogovorili pravila o korištenju interneta i društvenih mreža te kako svoje znanje primjenjuju na korištenje društvenih mreža i komunikaciju s prijateljima.

Iz navedenih su ciljeva proizašle sljedeće hipoteze:

1. Prema mišljenju učenika, učitelji u školi prenose više znanja o elektroničkom nasilju na djecu od roditelja.
2. Saznanja o elektroničkom nasilju i njegovim posljedicama djeca su usvojila više putem drugih izvora poput radionica, predavanja i edukativnih kampanja, nego putem nastave u sklopu školskih predmeta - informatike, hrvatskog jezika ili sata razrednika.
3. Djeca ne primjenjuju znanja o elektroničkom nasilju pri korištenju društvenih mreža.

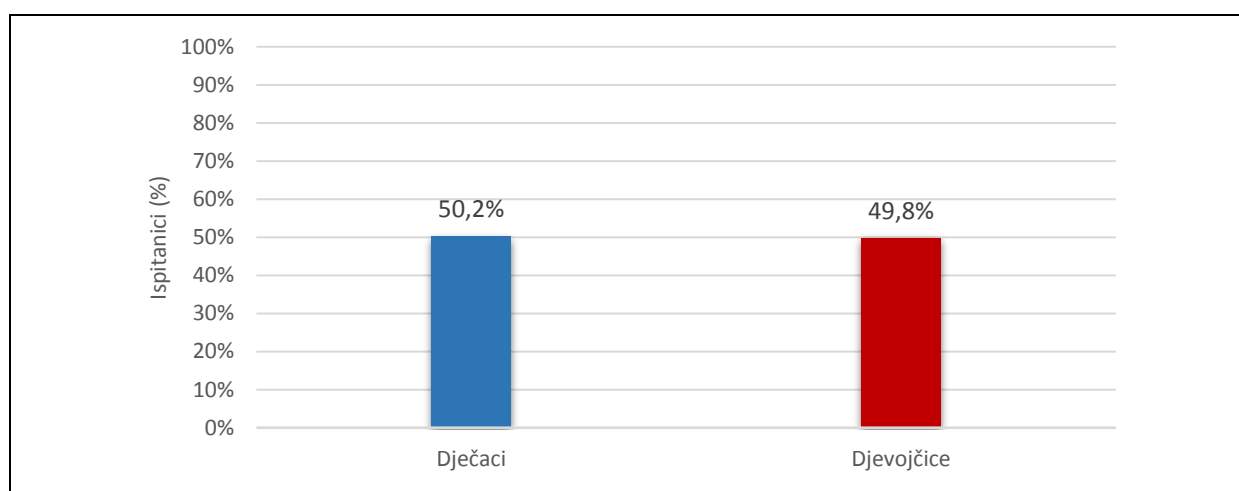
3.3. Uzorak i metoda istraživanja

Empirijsko istraživanje provedeno je u dvije osnovne škole na području Grada Zagreba i u jednoj školi na području Krapinsko – zagorske županije. Uzorak istraživanja činila su djeca o petog do osmog razreda osnovne škole, 96 ispitanika s područja Grada Zagreba i 112 ispitanika s područja Krapinsko – zagorske županije. Prema Etičkom kodeksu istraživanja s djecom (2003), uz suglasnost roditelja, u istraživanju je sudjelovalo sveukupno 208 ispitanika.

Kao glavni instrument provedbe opisanog istraživanja, odabrana je metoda ankete. Metoda ankete „znači neizravnu mjeru ponašanja [...] te se može smatrati izravnijom od opažanja jer se u njoj osobe izjašnjavaju o svojim osjećajima, uvjerenjima i mišljenjima, a da o njima ne moramo zaključivati na temelju vanjskih manifestacija“ (Milas, 2009: 395). Anketni upitnik sastojao se od 33 pitanja od čega su 3 pitanja bila otvorenog tipa, a preostala zatvorenog tipa s mogućnošću jednostrukog i/ili višestrukog odgovora. Pojedina su pitanja sadržavala mogućnost da ispitanik samostalno upiše neki odgovor koji nije ponuđen. Istraživanje u osnovnim školama provedeno je tijekom ožujka, travnja i svibnja 2017. godine, većinom na satu razredne zajednice.

4. Rezultati istraživanja i rasprava

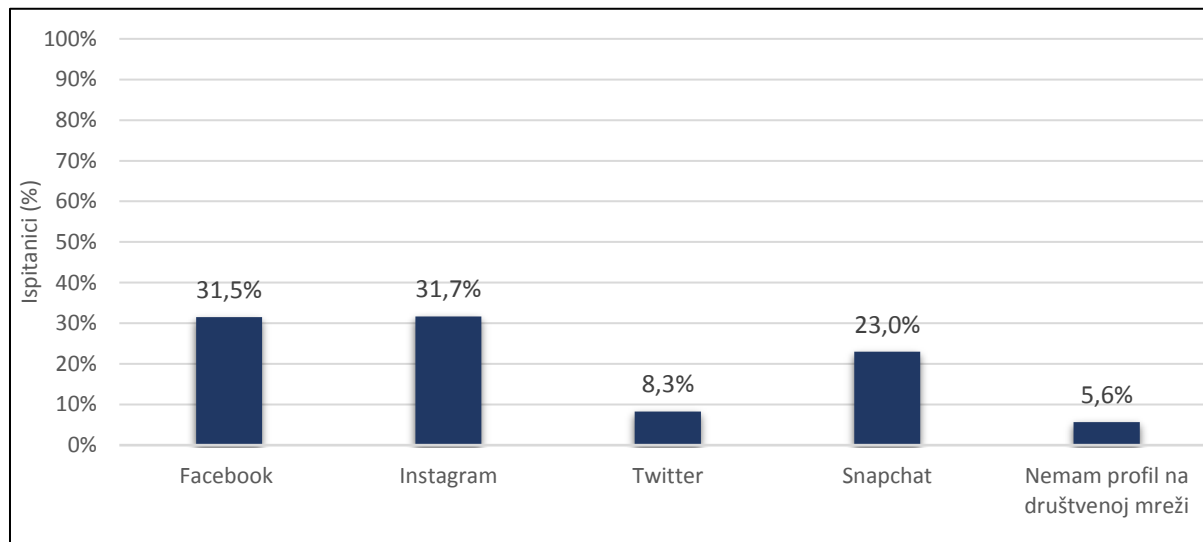
Od 208 ispitanika koji su sudjelovali u istraživanju, osim jednog ispitanika koji nije odgovorio na pitanje o spolu, većina ispitanika bili su dječaci, 50,2%, dok su 49,8% bile djevojčice (Grafikon 1). S obzirom na to da je u istraživanju sudjelovala gotovo polovica ispitanika od svakog spola rezultati će se moći primijeniti na oba spola. U istraživanju je sudjelovalo 36,1% učenika šestog razreda, 27,9% učenika osmog razreda, 22,1% učenika sedmog razreda te 13,9% učenika petog razreda osnovne škole.

Grafikon 1. Spol ispitanika (N=207)

Rezultati istraživanja koji su prikazani Grafikonom 2 pokazali su kako je Instagram najpopularnija društvena mreža na kojoj djeca i mladi imaju svoj profil. Instagram je društvena mreža putem koje korisnik na svojem profilu objavljuje fotografije koje mogu biti uređene različitim filterima aplikacije te koristi takozvane *heštegove* kojima opisuje fotografiju, odnosno obilježava određenu tematiku, ali se i povezuje s drugim korisnicima istih ili sličnih interesa. Rezultati istraživanja pokazali su da 31,7% ispitanika ima svoj profil na Instagramu, dok 31,5% ispitanika ima profil na Facebooku. Društvena mreža koja je nedavno postala vrlo popularna među mladima jest Snapchat s obzirom na to da se poslana fotografija briše s drugog uređaja unutar sedam sekundi nakon primitka poruke. Spomenuto automatsko brisanje primljenog sadržaja na neki način štiti počinitelja elektroničkog nasilja i ohrabruje ga za daljnje postupanje. S druge pak strane, korisnik Snapchata, pouzdajući se u

automatsko brisanje sadržaja, može samog sebe ugroziti te nehotice postati žrtva elektroničkog nasilja. Istraživanje je pokazalo da 23% ispitanika koristi Snapchat, 8,3% djece koristi Twitter, dok ih tek 5,6% nema profil na društvenoj mreži.

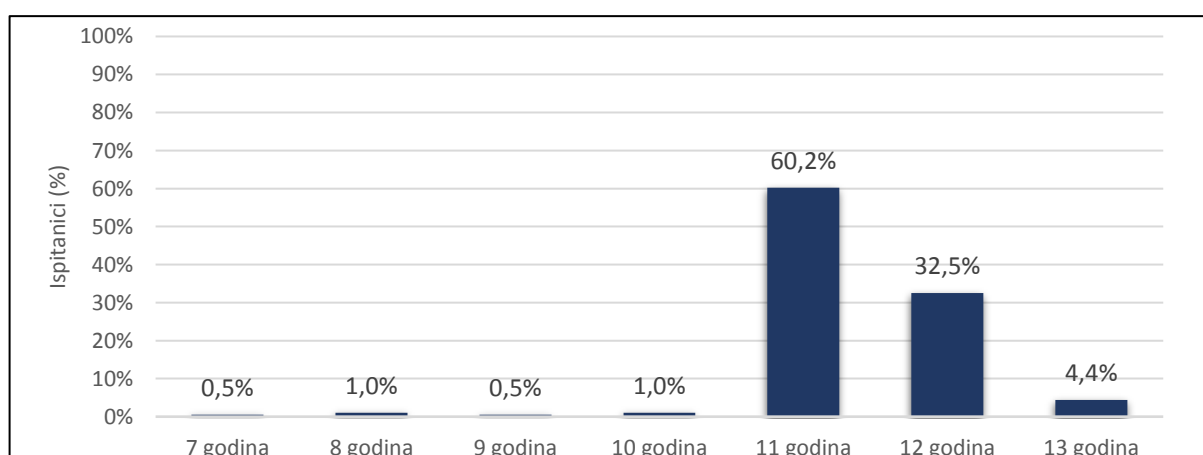
Grafikon 2. Društvene mreže na kojima djeca i mladi imaju svoj profil (N=207)

Prethodno spomenutim društvenim mrežama djeca najviše pristupaju putem mobitela (72%), dok 17,8% ispitanika koristi računalo kod kuće, a 9,5% ispitanika koristi društvene mreže putem tableta. Premda posjedovanje mobitela u osnovnoj školi ima svojih prednosti poput mogućnosti stupanja roditelja u kontakt s djetetom, s druge strane je i negativno s obzirom na to da ne postoji potpuna i neprestana kontrola nad sadržajem kojem dijete pristupa. Nesmotreno korištenje društvenih mreža putem mobilnih uređaja iznimno je opasno, a ukoliko roditelj i kontrolira djetetov mobitel, ono uvijek stigne izbrisati neprimjereni sadržaj. Također, kako bi korištenje društvenih mreža i interneta na računalu kod kuće bilo sigurno neophodno je da se računalo nalazi na vidljivom mjestu odraslima. Međutim, vrlo često to nije slučaj pa se računala kod kuće nalaze u sobi djeteta što mu omogućuje privatnost, ali i izloženost neprimjerenom sadržaju.

S obzirom na to da je tehnologija uznapredovala i u današnje vrijeme posjedovanje mobitela više nije stvar luksuza, ne začuđuje podatak da je 98,5% ispitanika odgovorilo potvrdno na pitanje posjeduje li pametan telefon koji mu omogućuje pristup društvenim mrežama. Samo tri ispitanika odgovorila su negativno na postavljeno pitanje, dok tri ispitanika nisu odgovorila. Uzimajući u obzir prethodno navedene podatke o korištenju

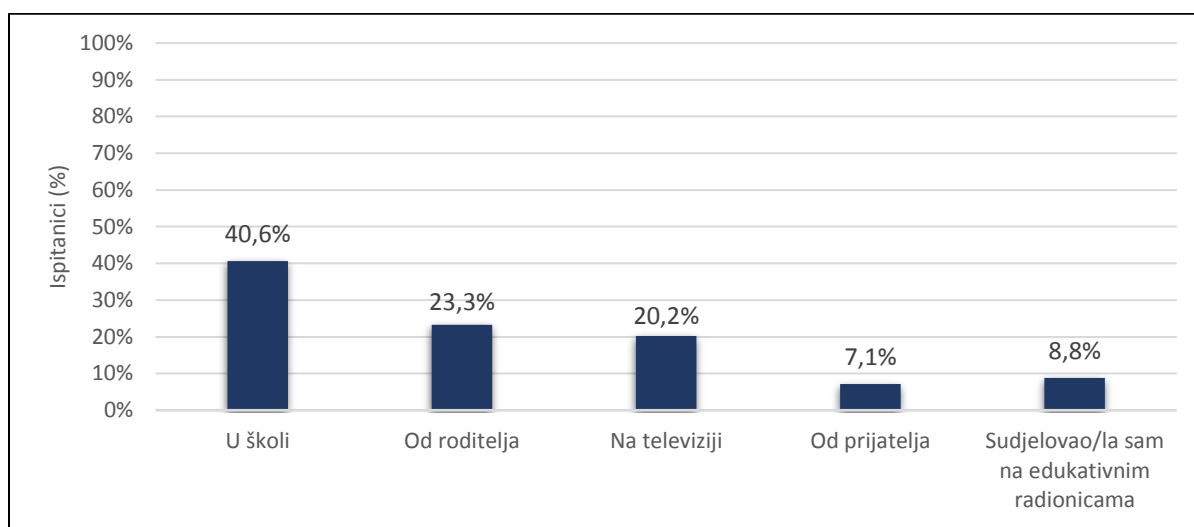
mobilnih uređaja za pristup društvenim mrežama i internetu, iznenađujući je podatak o vremenu koje djeca provode koristeći društvene mreže. Istraživanje je pokazalo da 44,3% ispitanika koristi društvene mreže do sat vremena dnevno, 26,3% ispitanika koristi ih dva do tri sata dnevno, a 19,2% nekoliko puta tjedno. S druge strane, 36,8% ispitanika odgovorilo je da provedu dva do tri sata dnevno surfajući internetom. Budući da gotovo sva djeca posjeduju pametne telefone koji im omogućuju pristup internetu i društvenim mrežama, a s obzirom na rezultate o vremenu u kojem ih koriste, trebalo bi se zapitati provode li djeca i puno više vremena na društvenim mrežama, a da toga nisu niti svjesna.

Grafikon 3 prikazuje dob u kojoj su djeca počela koristiti društvene mreže. Najveći je broj, više od polovice ispitanika, onih koji su sa jedanaest godina pristupili društvenim mrežama. Naime, tako se izjasnilo 60,2% ispitanika. Prije desete godine života, društvene mreže počelo je koristiti 3% ispitanika. Stoga možemo zaključiti kako su s dvanaest godina gotovi svi ispitanici pristupili društvenim mrežama. S jedanaest godina djeca u Hrvatskoj kreću u peti razred osnovne škole, odnosno možemo reći kako prelaze drugu stepenicu u svojem obrazovanju i odrastanju, nakon samog polaska u školu. Prema tome, za očekivati je da će postojati želja za prisustvom na društvenim mrežama i kreiranjem vlastitog virtualnog profila. Međutim, nailazimo na problem kontrole internetskog prostora koja ne postoji pa se djeca, koristeći lažne dobne oznake, uspiju prijaviti i kreirati svoj Facebook profil iako je najniža granica za pristup Facebooku 13 godina.

Grafikon 3. Dob učenika u kojoj su počeli koristiti društvene mreže (N=206)

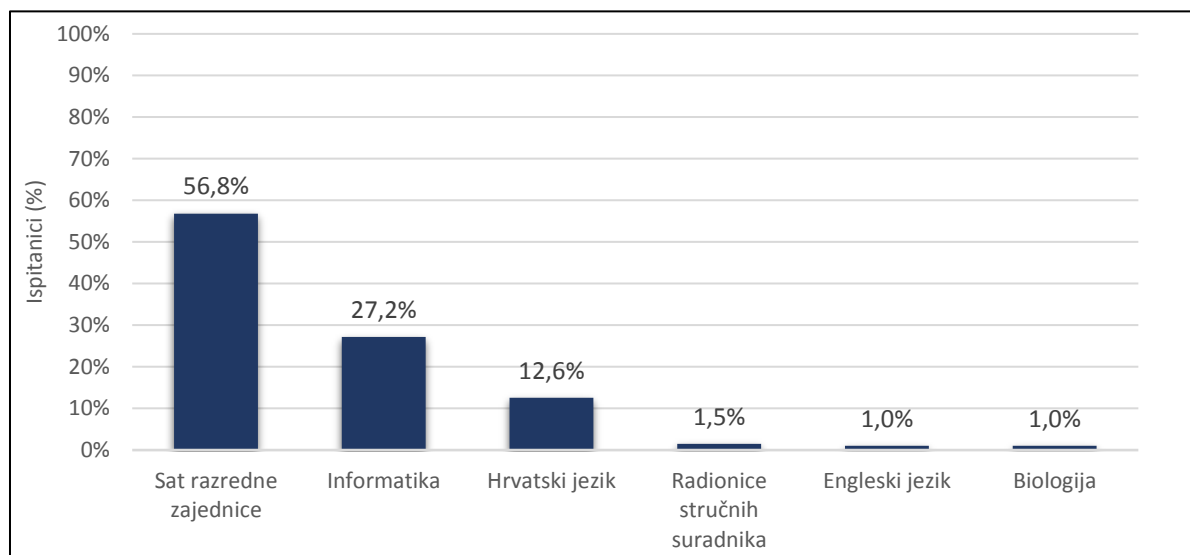
Jedan od specifičnih ciljeva ovog istraživanja jest utvrditi na koji način su djeca i mladi educirani o elektroničkom nasilju. Na pitanje kojim putem su čuli o opasnostima interneta i korištenju društvenih mreža najviše ispitanika čulo je u školi, njih 40,6% (Grafikon 4). Rezultati su pokazali da je 23,3% ispitanika razgovaralo s roditeljima o navedenom, dok ih se nešto manje, 20,2%, informiralo putem televizije. Djeca i mladi najmanje su informacija o elektroničkom nasilju čuli od prijatelja, a tek 8,8% sudjelovalo je na edukativnim radionicama.

Grafikon 4. Načini putem kojih su učenici čuli o opasnostima interneta i društvenih mreža (N=207)

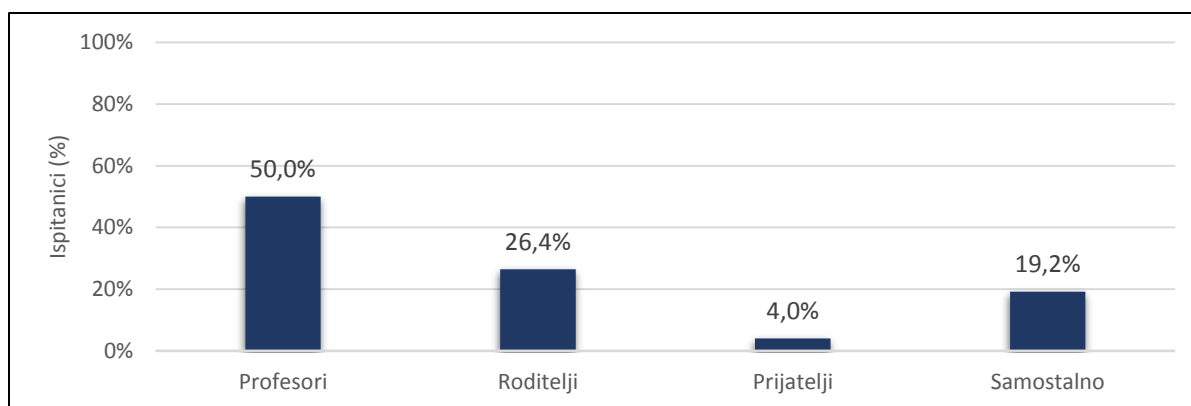
Budući da su u školi čuli najviše o opasnostima interneta i društvenih mreža, 87,8% ispitanika odgovorilo je potvrdno na pitanje jesu li u školi obrađivali temu koja je bila povezana s elektroničkim nasiljem te su u nastavku upisali školski predmet na kojem su se susreli sa spomenutom tematikom. Usprkos očekivanjima da će se tematika povezana s modernom tehnologijom i internetom obrađivati na satu informatike, više od polovice ispitanika ipak je navelo sat razredne zajednice, njih 56,8%. Grafički prikaz obrade tematike o elektroničkom nasilju prikazan je u Grafikonu 5. Prema rezultatima, 27,2% ispitanika navelo je informatiku, a zatim slijedi hrvatski jezik, radionice stručnih suradnika u školi, engleski jezik i biologija. Sat razredne zajednice školski je sat koji se najčešće održava jednom u tjedan dana te razrednik na istome s učenicima komentira trenutne probleme razreda. Uzimajući u obzir da se sat razredne zajednice održava jednom u tjedan dana te nije uvijek posvećen tematici poput vršnjačkog ili elektroničkog nasilja, može se zaključiti kako su se ispitanici, koji su naveli sat razredne zajednice kao predmet na kojem je obrađivana tematika elektroničkog nasilja, susreli s pojmom tek nekoliko puta. Na drugom mjestu nalazi se

informatika koja trenutno nije obavezan predmet u hrvatskom osnovnoškolskom obrazovanju te ju zbog toga ne pohađaju svi učenici. Na satu hrvatskog jezika o tematici elektroničkog nasilja može se naučiti u sklopu obrade područja medijske kulture koja je pak, uglavnom, posvećena kinematografiji, radiju, televiziji i medijima.

Grafikon 5. Školski predmet na kojem su učenici obrađivali temu povezanu s elektroničkim nasiljem (N=206)

Profesori i djelatnici škole trebaju imati određena znanja o elektroničkom nasilju kako bi mogli prepoznati žrtvu ili počinitelja, a naposljetku i prenositi znanje o elektroničkom nasilju, prije svega o prevenciji i zaštiti. Nerijetko se dogodi da djeca znaju više, kako od roditelja tako i od profesora, o modernoj tehnologiji, korištenju društvenih mreža i interneta. Međutim, na pitanje od koga su najviše naučili o elektroničkom nasilju, 50% ispitanika zaokružilo je od profesora, 26,4% ispitanika od roditelja, a 19,2% ispitanika samostalno se informiralo o elektroničkom nasilju (Grafikon 6). Najmanji broj ispitanika informirao se kod svojeg prijatelja. Prema navedenom, edukaciju o elektroničkom nasilju potrebno je usmjeriti na profesore i djelatnike škole koji će svoje znanje prenositi na učenike.

Grafikon 6. Osobe od kojih su učenici najviše naučili o elektroničkom nasilju (N=206)

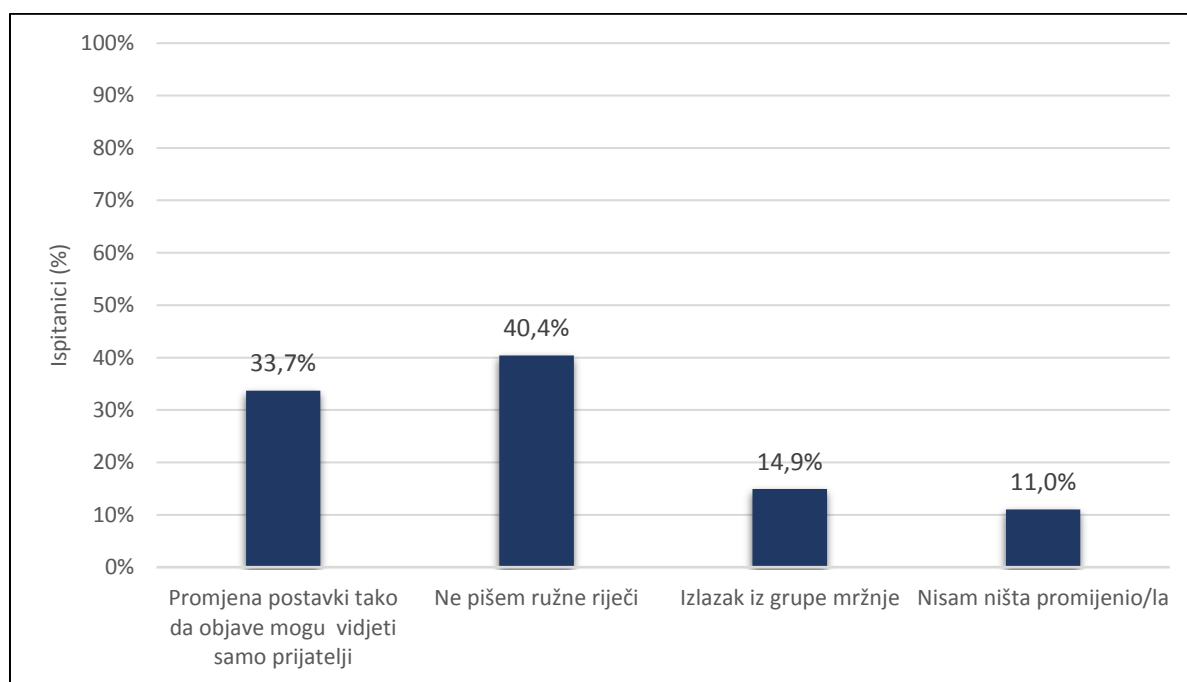
Među djecom i mladima postoji želja za učenjem o elektroničkom nasilju što dokazuje i 55,8% ispitanika koji su potvrdili kako bi u školi trebali više učiti o elektroničkom nasilju. S druge strane, nije zanemariv podatak od 44,2% ispitanika koji smatraju kako je obujam obrade tematike o elektroničkom nasilju dostatan.

Osim profesora, veliku ulogu u edukaciji djece i mladih imaju roditelji. Prema rezultatima istraživanja, 26,4% ispitanika izjavilo je kako su im roditelji prenijeli najviše znanja o elektroničkom nasilju. Čak 65,2% ispitanika potvrdilo je da su s roditeljima razgovarali o elektroničkom nasilju. Postotak ispitanika koji su u dogovoru s roditeljima definirali pravila korištenja interneta i društvenih mreža sličan je prethodno prikazanom rezultatu; 64,7% ispitanika dogovorilo je s roditeljima pravila korištenja interneta i društvenih mreža, dok njih 35,3% navedeno nije učinilo. Iz navedenih rezultata istraživanja proizlazi kako se roditelji, bez obzira što neki možda ne vladaju znanjem o modernim tehnologijama, zanimaju što njihova djeca rade na internetu, s kime i o čemu se dopisuju putem društvenih mreža i aplikacija, tko su im virtualni prijatelji te razgovaraju li s djecom o mogućim opasnostima. U skladu sa školskim obavezama, više od polovice roditelja ispitanika dogovorilo je s djecom pravila o korištenju interneta i društvenih mreža što stručnjaci ističu kao vrlo važan čimbenik u prevenciji elektroničkog nasilja.

Kao što je prethodno navedeno, tematika elektroničkog nasilja nije u dovoljnoj mjeri zastupljena u osnovnoškolskog literaturi. Stoga je ispitanicima postavljeno pitanje jesu li sudjelovali u radionicama koje su održane u školi, uz vanjske predavače, na kojima su mogli naučiti o elektroničkom nasilju. 47,3% ispitanika odgovorilo je potvrdno na ovo pitanje, a isto toliko odgovorilo je negativno, 5,4% ispitanika izjavilo je da se spomenuta vrsta radionice

nije nikada održala, dok tri ispitanika nisu odgovorila na pitanje. Radionice vanjskih predavača također su jedan od načina edukacije i prevencije elektroničkog nasilja, ali nije zastupljen u dovoljnoj mjeri. Predavači su stručnjaci u svom području, a radionice su, osim učenicima, namijenjene profesorima i roditeljima.

Budući da djeca i mladi, prema prethodnim podacima, imaju određena znanja o elektroničkom nasilju, anketni upitnik sadržavao je pitanje o načinu primjene znanja na ponašanje prilikom korištenja društvenih mreža i u komunikaciji s prijateljima. Prema rezultatima prikazanim u Grafikonu 7, 40,4% ispitanika prestalo je pisati ružne riječi, 33,7% ispitanika promijenilo je postavke na društvenim mrežama tako da njihove objave mogu vidjeti samo prijatelji, 14,9% ispitanika prestalo je biti članom grupe mržnje, a 11% ispitanika nije ništa promijenilo u svojem ponašanju na društvenim mrežama.

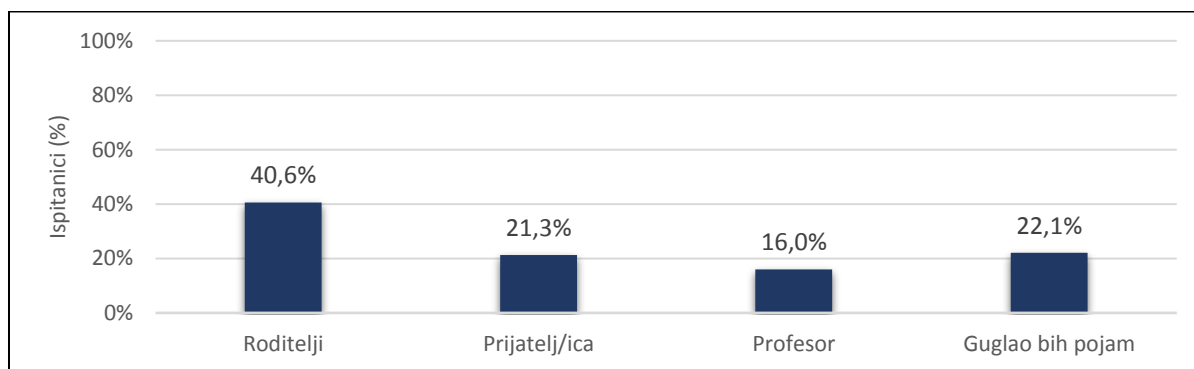

Grafikon 7. Način primjene znanja na ponašanje prilikom korištenja društvenih mreža (N=205)

S obzirom na to da je specifični cilj istraživanja bio utvrditi na koje načine su djeca i mladi educirani o elektroničkom nasilju, na temelju dobivenih rezultata može se zaključiti kako je škola glavni čimbenik u edukaciji o elektroničkom nasilju. Najviše saznanja o ovoj tematici djeca su dobila od profesora i to na satu razredne zajednice ili informatike. Većina učenika smatra kako bi u školi trebali više učiti o elektroničkom nasilju. Razgovor s roditeljima o korištenju interneta i društvenih mreža, a time i njihovih opasnosti drugi je način

edukacije djece i mladih o elektroničkom nasilju. Također, istraživanje pokazuje da je većina roditelja dogovorila s djecom pravila o korištenju interneta i društvenih mreža iz čega se može zaključiti kako su roditelji svjesni opasnosti koja vreba iza ekrana te su na taj način prevenirali moguće nasilje.

Drugi specifični cilj ovog istraživanja jest utvrditi imaju li veći utjecaj roditelji, profesori ili vršnjaci na edukaciju djece i mladih o elektroničkom nasilju. Na pitanje kome bi se obratili kada bi na društvenoj mreži ili internetu pročitali tekst negativnog sadržaja čije značenje u potpunosti ne razumiju, 39,76% ispitanika odgovorilo je roditeljima, 28,11% ispitanika obratilo bi se prijatelju, a 21,69% nikome. Nadalje, u svrhu utvrđivanja istog specifičnog cilja, rezultati Grafikona 8 prikazuju kome bi se dijete obratilo prilikom učenja novih stvari i pojmova, pa tako i opasnostima interneta i elektroničkom nasilju. Kao i u prethodnom pitanju, najveći broj ispitanika, njih 40,6%, obratio bi se roditeljima, 21,3% ispitanika bi se obratilo prijatelju, dok bi ih isto toliko „guglalo“ pojam. Najmanje ispitanika obratilo bi se profesoru.

Grafikon 8. Osobe kojima bi se dijete obratilo prilikom učenja novih stvari i pojmova (N=207)

Oko 40% ispitanika obratilo bi se roditeljima kada bi pročitali nerazumljivi tekst negativnog sadržaja ili bi ih zanimale nove stvari i pojmovi. Pribrojimo li ovom rezultatu i podatak o 65,2% djece koji su razgovarali sa svojim roditeljima o elektroničkom nasilju, može se zaključiti kako je edukaciju o elektroničkom nasilju važno usmjeriti na roditelje kako bi svojim znanjem o tematici mogli utjecati na prevenciju elektroničkog nasilja. Roditeljima treba usmjeriti pažnju na ponašanje djeteta prije i poslije korištenja mobitela ili računala te ih usmjeriti na načine prevencije elektroničkog nasilja: dogovor oko vremenskog razdoblja korištenja interneta i društvenih mreža, razgovor s djetetom, kontrola svih uređaja s pristupom internetu, ali u dogovoru s djetetom. Druga skupina koju je važno educirati su prijatelji ili

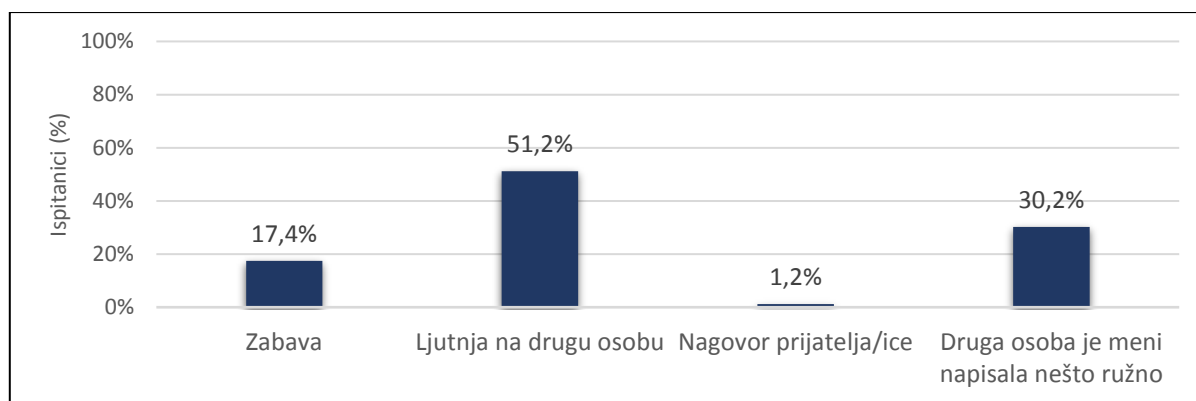
vršnjaci. U nastavku će se prikazati rezultati odgovora na pitanja što je to elektroničko nasilje, poznaju li neke vrste elektroničkog nasilja, jesu li ikada bili žrtva ili počinitelj elektroničkog nasilja te znaju li djeca i mladi što učiniti s porukom neprimjerenog sadržaja.

Jednim od tri pitanja otvorenog tipa učenike se tražilo da svojim riječima opišu pojam elektroničko nasilje. Neki od odgovora bili su: „*To je kada netko sve saznaje o tebi pa te stalno promatra što radiš i gdje si.*“, „*To je kada ti netko šalje poruke u kojima te vrijeđa*“, „*To je kada nekog izruguješ, maltretiraš preko društvenih mreža.*“, „*Kada nas netko hakira, može doći do naših privatnih informacija, otetih nas.*“, „*To je kada se netko predstavlja da je neka druga osoba*“, „*To je kada netko tvoje privatne slike objavljuje na internetu.*“, „*Zlostavljanje preko interneta.*“, „*To je nasilje preko interneta, tj. društvenih mreža kod kojeg nasilnik vrijeđa, zlostavlja i maltretira žrtvu.*“ Iščitavajući odgovore učenika može se zaključiti kako djeca znaju da vrijeđanje, pisanje ružnih riječi, objavljivanje neprimjerenih fotografija jest oblik elektroničkog nasilja.

Na pitanje znaju li neke vrste elektroničkog nasilja, ispitanici su odgovorili: „*Sexting, vrijeđanje putem interneta, objavljivanje fotki (sramotnih).*“, „*Kada netko pokušava otkriti tuđu adresu stanovanja, osobne podatke špijuniranjem ili hakiranjem.*“, „*Kada na primjer netko bez tvog dopuštenja stavlja tvoje slike na neku društvenu mrežu i neprimjerenost ih komentira.*“, „*Kada pričaju nešto ružno o tebi i pozovu te na neki sastanak i predstave se da su netko drugi.*“, „*Kad te netko preko interneta vrijeđa, prijeti ti, objavljuje tvoje slike, kad te hakiraju i pregledavaju ti dokumente, krađu internetski novac, šalju viruse i ruše stranice.*“, „*Krađa identiteta*“, „*Pa da nam netko preko interneta kaže da jedan dan dođemo negdje.*“ Iako ne raspolažu terminologijom, djeca su vrlo dobro opisala neke od njih poput *flaminga*, *sextinga*, *cyber uhođenja* i *phishinga*. U velikom broju anketnih upitnika, *cyberbullying* je naveden kao jedna od vrsti elektroničkog nasilja.

Grupe mržnje vrlo su popularne među djecom i mladima te se kreiraju za gotovo svaku stvar ili pojavu pa tako i osobu. Na pitanje jesi li član grupe na internetu ili društvenim mrežama koja govori negativno o nekoj osobi, 89,9 % ispitanika odgovorilo je negativno, dok su preostali ispitanici potvrdili odgovor, a samo jedan ispitanik nije odgovorio na pitanje. Broj djece koja su članovi grupe mržnje nije velik. Međutim, među članovima grupe trebalo bi utvrditi jesu li djeca aktivni ili pasivni članovi, odnosno počinitelji ili promatrači elektroničkog nasilja kako bi se spriječilo daljnje nasilje.

Ohrabrujući je podatak da većina ispitanika, preciznije njih 68,3%, nisu bili počinitelji elektroničkog nasilja, odnosno nisu nikada napisali nešto negativno o nekom putem Facebooka, WhatsAppa ili drugih aplikacija, dok je 31,7% ispitanika potvrdno odgovorilo na ovo pitanje. Grafikon 9 prikazuje razloge zbog koje su napisali nešto negativno.

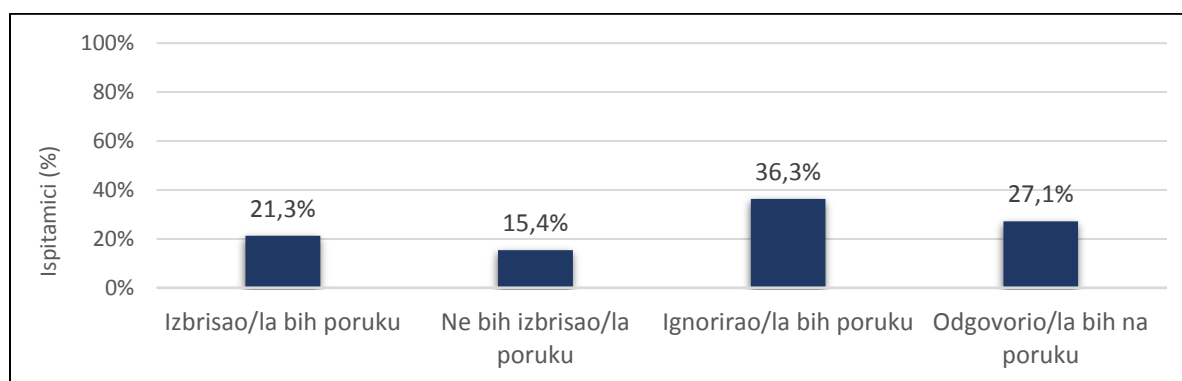
Grafikon 9. Prikaz razloga elektroničkog nasilja (N=75)

Iz grafikona je vidljivo kako je više od polovice ispitanika koji su napisali nešto ružno o nekome na društvenim mrežama to učinilo zbog ljutnje na tu osobu. S tim podatkom može se povezati i drugi razlog vršenja elektroničkog nasilja, odnosno uzvratanje istom mjerom. Rezultati su pokazali da je 30,2% ispitanika počinilo elektroničko nasilje zato što je druga osoba njima napisala nešto ružno. Da djeca nisu u mogućnosti razlučiti granicu između zabave i stvarnosti te da nisu svjesni posljedica nasilja koje je rezultat zabave, potvrđuje i podatak da je 17,4% ispitanika počinilo elektroničko nasilje iz zabave.

Na pitanje jesu li ikada bili žrtve elektroničkog nasilja, 89,1% ispitanika odgovorilo je negativno, 10,9% ispitanika odgovorilo je potvrdno, a sedam ispitanika nije odgovorilo na pitanje. S druge strane, 39,7% ispitanika priznaje da je netko ipak napisao nešto negativno o njima na društvenoj mreži ili putem poruke na WhatsAppu ili Viberu, dok 60,3% ispitanika nije bilo izloženo takvim porukama ili sadržaju. Iz navedenog je moguće zaključiti kako većina učenika nisu bili žrtve elektroničkog nasilja dulje vrijeme, ali su barem jednom zaprimili poruku negativnog sadržaja ili su nešto ružno napisali o njima. U pitanju otvorenog tipa ispitanici su svojim riječima mogli opisati kako su doživjeli elektroničko nasilje. Jedan od ispitanika bio je žrtva vrijeđanja druge skupine djece. Naime, jedna prijateljica prenijela je drugoj kako je ogovarana od strane ispitanika pa se društvo druge prijateljice udružilo i vrijeđalo žrtvu. Fizički izgled može biti razlog vršenja nasilja. Svoje iskustvo proživljenog

nasilja na temelju fizičkog izgleda ispitanik opisuje kao: „*Nije bilo lijepo. Nikako. Vrijeđali s me u vezi mojeg lica. Ismijavali me zbog visine i godina. Ali su govorili i mojim prijateljima da sam ružna, npr. Jel to ona odvratna e...*“. Vrijeđanje, prijetnje i ismijavanje poznanika iz okolnih naselja zbog osobnih razloga doživio je jedan ispitanik, dok drugi navodi kako je bio žrtva vrijeđanja te su „*raspravljali o meni s drugima*“. Žrtve elektroničkog nasilja navode emocije koje su doživjeli: strah, šok, zbunjenost.

Anketnim je upitnikom analizirano znaju li djeca i mladi što učiniti kada zaprimе poruku uvredljivog sadržaja. Na pitanje bi li odgovorio na uvredljivu poruku putem Facebooka, WhatsAppa ili drugih aplikacija, 54,9% ispitanika odgovorilo je negativno, dok bi 45,1% ispitanika odgovorilo na poruku. Što bi djeca učinila s porukom uvredljivog ili negativnog sadržaja prikazano je u Grafikonu 10.

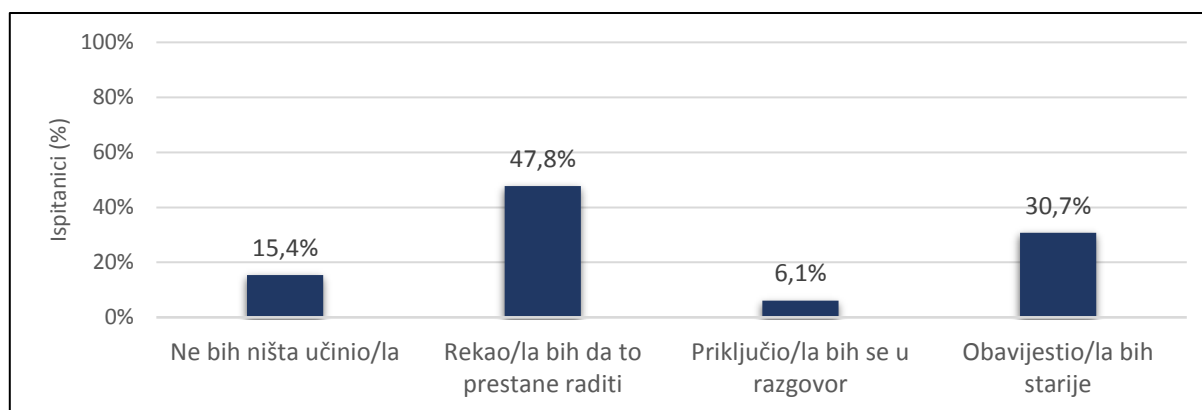

Grafikon 10. Što bi djeca učinila s porukom uvredljivog ili negativnog sadržaja? (N=207)

Kako bi se elektroničko nasilje prekinulo, važno je da žrtva ne odgovori na poruku jer bi time potaknula daljnje maltretiranje te da o nastaloj situaciji obavijesti roditelje ili odrasle osobe. Rezultati su pokazali da bi 36,3% ispitanika ignoriralo poruku uvredljivog ili negativnog sadržaja, dok bi 27,1% ispitanika na nju ipak odgovorilo. Brisanje uvredljivog sadržaja nije poželjno budući da isti može poslužiti kao dokaz ili trag pri nalaženju počinitelja elektroničkoga nasilja. Međutim, 21,3% ispitanika izbrisalo bi poruku vjerojatno zbog toga da, svaki puta kada pristupe društvenoj mreži ili aplikaciji, ne moraju ponovno proživljavati negativne emocije. Za poruku uvredljivog ili negativnog sadržaja, 45% ispitanika reklo bi roditeljima, a 33,7% ispitanika obratilo bi se prijatelju.

Već je istaknuto kako glavne uloge u elektroničkom nasilju nemaju samo žrtva i počinitelj, već je nerijetko i promatrač, svjesno ili nesvjesno, dio nasilja. Na sljedećem

grafikonu prikazani su rezultati dobiveni odgovorom na pitanje što bi ispitanik učinio kada bi primijetio da netko nekoga vrijeđa putem Facebooka, WhatsAppa ili drugih aplikacija (Grafikon 11).

Grafikon 11. Što bi učinio promatrač elektroničkog nasilja? (N=207)

Rezultati su pokazali da bi 30,7% promatrača elektroničkog nasilja prijavilo nasilje odraslim osobama i to najprije roditeljima, njih 15,4% ne bi ništa učinili jer se „njih to ne tiče“, dok je 6,1% sljedbenika počinitelja elektroničkog nasilja. Osim roditeljima, 29,6% ispitanika bi nasilje prijavili prijatelju, dok se 15,2% promatrača ne bi nikome obratilo. Na posljednjem mjestu su profesori – njima bi se obratilo tek 14,4% ispitanika.

Glavni cilj ovog istraživanja bio je utvrditi razinu educiranosti djece i mladih o elektroničkom nasilju. Na temelju dobivenih podataka može se zaključiti kako je polovica ispitanika educirana o elektroničkom nasilju. Istraživanje je pokazalo da je 50% ispitanika najviše o ovoj tematici naučilo u školi, od profesora. Međutim, u ovom slučaju treba obratiti pozornost da su teme povezane s elektroničkim nasiljem obrađivane na satu razredne zajednice ili informatike. Informatika nije obvezan školski predmet te se jedan i drugi predmet izvode jednom u tjedan dana. Međutim, uzimajući u obzir i podatke dobivene odgovorima na pitanja što bi učinili kada bi zaprimili poruku neprimjerenog sadržaja, kome bi se obratili i što bi učinili u ulozi promatrača elektroničkog nasilja, može se zaključiti kako djeca i mladi jesu educirani o elektroničkom nasilju. Većina ispitanika ne bi odgovorila na takvu poruku te bi o istome obavijestili roditelje što i jesu upute stručnjaka kada se dijete nađe u takvoj situaciji. Uz navedeno, u ulozi promatrača, djeca bi opet ispravno postupila jer bi o nastaloj situaciji većina njih obavijestila roditelje te bi pokušali zaštititi žrtvu.

Prema specifičnom cilju kojim želim utvrditi načine na koji su djeca i mladi educirani o elektroničkom nasilju, može se zaključiti kako su najviše znanja usvojili u školi. Najveći broj ispitanika je u školi čulo ponešto o opasnostima interneta i društvenih mreža te su i najviše naučili o elektroničkom nasilju. Nadalje, važno je istaknuti edukativne radionice

vanjskih predavača na kojim je sudjelovalo 47,3% ispitanika. Iako je tek 26,4% ispitanika naučilo nešto o elektroničkom nasilju od roditelja, iznenađujući je podatak da je čak 65,2% djece razgovaralo s roditeljima o elektroničkom nasilju te da imaju dogovorena pravila o korištenju interneta i društvenih mreža. Kada bi na društvenoj mreži ili internetu pročitali tekst negativnog sadržaja, 39,76% ispitanika obratilo bi se roditeljima, 28,11% prijatelju, a 21,69% nikome.

Prva istraživačka hipoteza prema kojoj profesori u školi prenose više znanja na djecu od roditelja je potvrđena budući da je istraživanjem potvrđeno da su djeca najviše naučila o elektroničkom nasilju u školi. Iako je velik broj ispitanika, njih 47,3%, sudjelovalo u edukativnim radionicama na kojim su imali prilike naučiti nešto o elektroničkom nasilju i njegovim posljedicama, veći je broj ispitanika koji su znanje stekli u školi. Prema tome, druga istraživačka hipoteza kako su saznanja o elektroničkom nasilju i njegovim posljedicama djeca usvojila više putem drugih izvora poput radionica, predavanja i edukativnih kampanja, nego putem nastave u sklopu školskih predmeta opovrgnuta. Treća istraživačka hipoteza prema kojoj djeca ne primjenjuju znanja o elektroničkom nasilju prilikom korištenja društvenih mreža je također opovrgnuta budući da je 40,4% djece prestalo pisati ružne riječi, a 33,7% djece je promijenilo postavke tako da njihove objave mogu vijesti samo prijatelji.

Zaključak

Na temelju izloženog nameće se zaključak kako elektroničko nasilje treba shvatiti kao ozbiljan problem te ga pokušati spriječiti educirajući roditelje, profesore, društvo, djecu i mlade. Neznanje o korištenju modernih tehnologija ili pak manjak vremena u školskoj satnici ne bi smjeli biti izgovor za ovaj sveprisutan problem. Obveza prevencije elektroničkog nasilja nije samo na roditeljima i profesorima koji su neizostavan dio obrazovnog procesa djeteta, već se isto odnosi i na lokalnu zajednicu, institucije, ali i telekomunikacijske tvrtke koje svojim djelovanjem mogu upozoriti na širenje ove vrste nasilja. Stoga možemo govoriti o primarnoj, sekundarnoj i tercijarnoj prevenciji koja se odnosi na proces podizanja svijesti o postojanju problema pa sve do rada sa žrtvama i počiniteljima elektroničkog nasilja kada se ono već dogodi. Zaštita podataka, uređivanje postavki i objavljivanje primjerenih fotografija načini su kojima se djeca mogu samostalno zaštititi od elektroničkog nasilja, no postavlja se pitanje jesu li u potpunosti svjesna opasnosti i primjenjuju li pravilne načine zaštite. Rezultati istraživanja pokazuju kako su djeca o elektroničkom nasilju najviše naučila u školi, neki su sudjelovali u edukativnim radionicama vanjskih predavača, dok su nekolicini znanje prenijeli roditelji. Znanje o elektroničkom nasilju usvojeno u školi treba promatrati s oprezom budući da se, prema rezultatima istraživanja, o tematici najviše raspravljalo na satu razredne zajednice i informatike. Edukaciju je potrebno usmjeriti na roditelje budući da oni imaju veći utjecaj na dijete od profesora ili prijatelja.

Tek generacije roditelja koji su i sami aktivni na društvenim mrežama i internetu mogu se boriti s modernom tehnologijom i biti u korak s vlastitom djecom u tom pogledu. S obzirom na nezaustavljivi razvoj tehnologije, za očekivati je da će se aplikacije neprestano mijenjati i nadograđivati, a djeca i mladi će pak biti upućeni u isto. Stoga, edukacija o modernim tehnologijama, internetu i društvenim mrežama ključ je prevencije opasnosti koje vrebaju s druge strane ekrana.

Popis korištenih izvora

Knjige i časopisi

- Aftab, P. (2000/2003.) *Kako prepoznati opasnosti interneta: vodič za škole i roditelje*. Zagreb: Neretva.
- Beale, A. V.; Hall, K. R. (2007.) Cyberbullying: What school administrators (and parents) can do. *The clearing house*, 81 (1): 8-12.
- Bilić, V.; Buljan Flander, G.; Hrpka, H. (2012.) *Nasilje nad djecom i među djecom*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
- Buljan Flander, G.; Karlović, A.; Ćosić, I. (2004.) Izloženost djece zlostavljanju putem interneta. *Medix: specijalizirani medicinski dvomjesečnik*, 10 (54/55): 159- 161.
- Buljan Flander, G.; Kocijan- Hercigonja, D. (2003.) *Zlostavljanje i zanemarivanje djece*. Zagreb: Marko M. usluge d.o.o.
- Buljan Flander, G.; Krmek, M.; Borovec, K.; Muhek, R. (2010.) *Nasilje preko interneta (cyberbullying)*. Zagreb: Grad Zagreb, Poliklinika za zaštitu djece Grada Zagreba, Policijska uprava zagrebačka
- Ciboci, L. (2014.) Grupe mržnje na društvenim mrežama- novi oblici nasilja među djecom i mladima, 13-26. U: M. Majdak, L. Vejmelka, K. Radat, A. Vuga (ur.) *Zbornik radova konferencije - Nasilje na internetu među i nad djecom i mladima*. Zagreb: Društvo za socijalnu podršku.
- Ciboci, L. (2015.) Od medijskoj opismenjavanja do odgovornog roditeljstva, 46-54. U: N. Marković (ur.) *Komunikacija odgaja - odgoj komunicira. Emocionalna i medijska pismenost*. Zagreb: Pragma.
- Citron, D. K. (2009.) *Cyber civil rights*. Boston: University of law.
- Coloroso, B. (2004.) *Nasilnik, žrtva i promatrač: od vrtića do srednje škole: kako roditelji i učitelji mogu pomoći u prekidanju kruga nasilja*. Zagreb: Bios.
- Couvillon, M.; Ilieva, V. (2011.) Recommended practices: a review of schoolwide preventative programs and strategies on cyberbullying. *Preventing school failure*, 55 (2): 96-101.
- Dempsey, A. G.; Sulkowski, M. L.; Dempsey, J., Storch, E. A. (2011.) Has cyber technology produced a new group of peer aggressors? *Cyberpsychology, behaviour and social networking*, 14 (5): 297-302.
- Feinberg, T. ; Robey, N. (2009.) Cyberbullying, *Principal leadership*, 26-31.

- Furlić, I. (2014.) Nacionalna kampanja „Ne govoru mržnje na internetu“, 7-12. U: M. Majdak, L. Vejmelka, K. Radat, A. Vuga (ur.) *Zbornik radova konferencije - Nasilje na internetu među i nad djecom i mladima*. Zagreb: Društvo za socijalnu podršku.
- Hodak Kodžoman, I.; Velki, T.; Cakić, L. (2013.) Izloženost starije djece školske dobi elektroničkom nasilju. *Život i škola: časopis za teoriju i praksu odgoja i obrazovanja*, 59 (30): 110-128.
- Kušić, S. (2010.) Online društvene mreže i društveno umrežavanje kod učenika osnovne škole: navike Facebook generacije. *Život i škola: časopis za teorije i praksu odgoja i obrazovanja*, 56 (24): 103-125.
- Labaš, D. (2015.) Komunikacija odgaja- odgoj komunicira. Prijedlozi i smjernice za roditeljski medijski odgoj, 61-69. U: N. Marković (ur.) *Komunikacija odgaja - odgoj komunicira. Emocionalna i medijska pismenost*. Zagreb: Pragma.
- Mandarić, V. (2012.) Novi mediji i rizično ponašanje djece i mladih, *Bogoslovska smotra*, 82 (1): 131-149.
- Matijević, A. (2014.) Nasilje nad i među mladima na internetu, 39-50. U: M. Majdak, L. Vejmelka, K. Radat, A. Vuga (ur.) *Zbornik radova konferencije - Nasilje na internetu među i nad djecom i mladima*. Zagreb: Društvo za socijalnu podršku.
- Milas, G. (2009.) *Istraživačke metode u psihologiji i drugim društvenim znanostima*, Jastrebarsko: Naklada Slap
- Miliša, Z.; Tolić, M.; Vertovšek, N. (2010.) *Mladi - odgoj za medije: priručnik za stjecanje medijskih kompetencija*. Zagreb: M.E.P.; Zadar: Udruga CINAZ.
- Mirsky, E. L.; Omar, H. A. (2015.) Cyberbullying in adolescents: the prevalence of mental disorders and suicidal behavior. *International journal of child and adolescent health*, 8 (1): 37-39.
- Osmančević, L. (2015.) Pozitivni i negativni medijski sadržaji, 55-60. U: N. Marković (ur.) *Komunikacija odgaja - odgoj komunicira. Emocionalna i medijska pismenost*. Zagreb: Pragma.
- Poliklinika za zaštitu djece Grada Zagreba, Hrabri telefon, (2013.), *Koliko vremena i uz koje rizike djeca provode na internetu i Facebooku*, preuzeto s: <http://www.poliklinika-djeca.hr/aktualno/rijec-ravnateljice/nase-istrazivanje-koliko-vremena-i-uz-koje-rizike-djeca-provode-na-internetu-i-facebooku/>, 10. lipnja 2017.
- Pregrad, J.; Tomić Latinac, M.; Mikulić, M.; Šeparović, N. (2010.) *Iskustva i stavovi djece, roditelja i učitelja prema elektroničkim medijima - Izvještaj o rezultatima*

istraživanja provedenog među djecom, učiteljima i roditeljima u sklopu programa prevencije elektroničkog nasilja „Prekini lanac!“. Ured UNICEF za Hrvatsku, preuzeto s: <http://www.unicef.hr/publikacije/>, 10. lipnja 2017.

- Puzić, S.; Baranović, B.; Doolan, K. (2012.) Školska klima i sukobi u školi, *Sociologija i prostor: časopis za istraživanje prostornog i sociokulturnog razvoja*, 49 (3): 335-358.
- Ružić, N. (2011.) The Internet and video games: causes of increased aggressiveness among young people. *Medijske studije*, 2 (3-4):16-28.
- Robinson, E. (2013.) Parental involvement in preventing and responding to cyberbullying. *Family Matters*, 92: 68-76.
- Slonje, R.; Smith, P. (2008.) Cyberbullying: another main type of bullying? *Scandinavian journal of psychology*, 49: 147.
- Snakenborg, J.; Acker, R. van; Gable, R. (2011) Cyberbullying: prevention and intervention to protect our children and youth. *Preventing school failure*, 55 (2): 88-95.
- Strabić, N.; Tokić Milaković, A. (2016.) Elektroničko nasilje među djecom i njegova usporedba s klasičnim oblicima vršnjačkog nasilja. *Kriminologija i socijalna integracija: časopis za kriminologiju, penologiju i poremećaje u ponašanju*, 24 (2): 166-183.
- Toshack, T.; Colmar S. (2012.) A cyberbullying intervention with primary-aged students. *Australian journal of guidance and counselling*, 22 (2): 268-278.
- Varga, M. (2011.) Opasnosti i zaštite mladih na internetu. *Medijski dijalozi*, 5 (2011); 383-405.
- Velki, T.; Vrdoljak, G., (2012.) Uloga nekih vršnjačkih i školskih varijabli u predviđanju vršnjačkog nasilnog ponašanja. *Društvena istraživanja: časopis za opća društvena pitanja*, 22 (1): 101-120.
- Zrilić, S. (2006.) Sudionici u krugu školskog nasilja- nasilnik, žrtva i promatrač. *Magistra Iardetina*, 1 (1): 49-57.
- Župančić, M. (2014.) Elektroničko nasilje među djecom i mladima (prvostupnički rad). Zagreb: Sveučilište u Zagrebu.

Ostali korišteni izvori

- Borba, M. (2010). *Is your child being cyberbullied?* Important signs. Real Parenting Solutions. Preuzeto s: <http://shine.yahoo.com/channel/parenting/is-your-child-being-cyberbullied-important-signs-577100>. Stranica posjećena: 21. ožujka 2017. godine.
- Ciboci, L., Osmančević, L., Preselj, V. (2015.) „Svijet interneta na dlanu“, brošura nastala kao dio projekta „Medijskom kulturom do sretnog i bezbrižnog djetinjstva“. Preuzeto s: <http://dkmk.hr/izdavastvo/brosure/>. Stranica posjećena: 21. ožujka 2017. godine.
- Crnković, M. (2012.) *Što je to elektroničko nasilje ili cyberbullying*. Preuzeto s: <http://www.poliklinika-djeca.hr/za-roditelje/nasilje-medu-djecom/sto-je-to-elektronicko-nasilje-odnosno-cyberbullying/>. Stranica posjećena: 21. ožujka 2017. godine.
- „Cyberbullying: What parents can do to protect their children“ (2013.) Pacer Centre – nacionalni centar za prevenciju nasillja. Preuzeto s: <http://www.pacer.org/searchresults.asp?cx=008159103446416441332%3Aztv2wmj0ug&cof=FORID%3A11&q=cayberbullying%3A+what+parents+can+do+to+prtect+their+cildren&sa=Search&siteurl=www.pacer.org%2Fpublications%2F&ref=www.pacer.org%2F&ss=19836j14042524j63>). Stranica posjećena: 14. lipnja 2017. godine
- „Delete cyberbullying“, kampanja za suzbijanje elektroničkog nasilja. Preuzeto s: <https://deletocyberbullying.wordpress.com/>. Stranica posjećena: 25. travnja 2017. godine.
- Hinduja, S., Patchin, J. W. (2015.) *2015 Cyberbullying data*, istraživanje. Preuzeto s: <http://cyberbullying.org/2015-data>. Stranica posjećena: 28. travnja 2017. godine.
- Hinduja, S., Patchin, J. W. (2016.) *2016 Cyberbullying data*, istraživanje. Preuzeto s: <http://cyberbullying.org/2016-cyberbullying-data>. Stranica posjećena: 28. travnja 2017. godine.
- Hrabri telefon (2012.) Sigurno surfanje – brošura. Preuzeto s: <http://www.hrabritelefon.hr/roditelji/kako-biti-bolji-roditelj/brosure-hrabrog-telefona/>. Stranica posjećena: 28. travnja 2017. godine.
- Korak po korak (2016.) #Delete cyberbullying - priručnik za roditelje. Nastao u sklopu projekta #Delete cxberbullying. Preuzeto s: <http://www.udrugaroditeljapkp.hr/prevenција-elektronickog-nasilja/452-deletocyberbullying-prirucnik-za-roditelje>. Stranica posjećena: 21. ožujka 2017. godine.

- „Dislajkam mržnju - NE govoru mržnje na internetu“, kampanja protiv govora mržnje. Preuzeto s: <http://www.dislajkammrznju.hr>. Stranica posjećena: 25. travnja 2017. godine.
- „Etički kodeks istraživanja s djecom“ (2003.) Vijeće za djecu Vlade Republike Hrvatske. Preuzeto s: http://www.ufzg.unizg.hr/?page_id=24644&q=eti%C4%8Dki+kodeks+istra%C5%BEiovanja+s+djecom&lang=hr). Stranica posjećena: 25. travnja 2017. godine.
- Jutarnji list, (2013.) Ubila se zbog nasilja preko interneta? Samoubojstvo 15- godišnje djevojke šokiralo Zagorje, jutarnji.hr. Preuzeto s: <http://www.jutarnji.hr/petnaestogodisnjakinja-se-u-loboru-ubila-zbog-nasilja-preko-interneta-/1105702/>. Stranica posjećena: 25. travnja 2017. godine.
- Dnevnik.hr, (2014.) Ovo je zlostavljanje, nema veze što su djevojke same stavile slike na Facebook, dnevnik.hr. Preuzeto s: <http://dnevnik.hr/vijesti/hrvatska/mala-se-roka-od-7-razreda-ovo-je-zlostavljanje-nema-veze-sto-su-djevojke-same-stavile-slike-na-facebook--332849.html>. Stranica posjećena: 25. travnja 2017. godine.
- Livingstone, S.; Mascheroni, G.; Olafsson, K.; Haddon, L. (2014.) *Children's online risks and opportunities: comparative findings from EU kids and Net Children go mobile*. Preuzeto s: <http://netchildrengomobile.eu/net-children-and-eu-kids-online-joint-report/>. Stranica posjećena: 27. travnja 2017. godine.
- Mascheroni, G.; Ólafsson, K. (2014.) *Net children go mobile: cross- national comparisons*, istraživanje. Preuzeto s: <http://www.netchildrengomobile.eu/reports/>. Stranica posjećena: 28. travnja 2017. godine.
- Pregrad, J.; Tomić Latinac, M. (ur.) (2010.) *Knjižica za roditelje - program prevencije vršnjačkog zlostavljanja*, Zagreb: Ured UNICEF za Hrvatsku.
- Škiljić Ravenščak, A. (2012.) Tinejdžerica iz Kanade ubila se nakon videa u kojem tražipomoć,vecernji. Hr. Preuzeto s: <http://www.vecernji.hr/svijet/tinejdzerica-iz-kanade-ubila-se-nakon-videa-u-kojem-trazi-pomoc-463451>. Stranica posjećena: 25. travnja 2017. godine.

Prilog: Anketni upitnik

ANKETNI UPITNIK

Moje ime je Mihaela Župančić i studentica sam na Hrvatskim studijima, smjer komunikologija. U svrhu izrade diplomskog rada, provodim istraživanje o prevenciji i edukaciji djece i mladih o elektroničkom nasilju (nasilje na internetu, cyberbullying). Anketa se sastoji od 33 pitanja i nema vremenskog ograničenja za ispunjavanje iste. Ovim putem ističem kako je anketa anonimna te se prikupljeni podaci neće koristiti ni za što osim za izradu mog diplomskog rada. Stoga, molim te da iskreno odgovaraš na pitanja.

1. Na kojoj društvenoj mreži imaš profil? Moguće je zaokružiti više odgovora.

- 1) Facebook 2) Instagram 3) Twitter 4) Snapchat 5) Nemam profil na društvenoj mreži

2. Zaokruži aplikacije koje koristiš za komunikaciju putem interneta:

- 1) WhatsApp 2) Viber 3) Facebook Messenger

3. Preko čega najčešće koristiš društvene mreže?

- 1) Računala kod kuće
2) Mobitela
3) Računala u školi
4) Tableta
5) Nešto drugo (napisati što):

4. Imaš li pametan telefon koji ti omogućuje pristup društvenim mrežama?

- 1) Da 2) Ne

5. Koliko vremena provodiš na internetu?

- 1) Do sat vremena dnevno
2) Dva do tri sata dnevno
3) Više od četiri sata dnevno
4) Nekoliko puta tjedno

6. Koliko vremena provodiš koristeći društvene mreže?

- 1) Do sat vremena dnevno
2) Dva do tri sata dnevno
3) Više od četiri sata dnevno
4) Nekoliko puta tjedno

7. Kada si počeo/la koristiti društvene mreže?

- 1) S 11 godina 2) S 12 godina 3) S 13 godina 4) S 14 godina

8. Svojim riječima opiši pojam „elektroničko nasilje“.

9. Znaš li neke vrste elektroničkog nasilja? Navedi.

10. Je li netko od tvojih prijatelja bio žrtva elektroničkog nasilja? 1) Da 2) Ne

11. Jesi li član grupe na internetu ili društvenim mrežama koja govori negativno o nekoj osobi?

- 1) Da 2) Ne
- 12. Jesi li ikada napisao/la nešto negativno o nekome putem Facebooka, WhatsAppa ili drugih aplikacija?** 1) Da 2) Ne
- 13. Ukoliko si napisao/la nešto negativno o nekome putem Facebooka, WhatsAppa ili drugih aplikacija, zaokruži razlog zbog kojeg si to napravio/la:**
- 1) Iz zabave
2) Zbog ljutnje na tu osobu
3) Nagovorio me prijatelj/ica
4) Druga osoba je meni napisala nešto ružno
- 14. Ukoliko si napisao/la nešto negativno, misliš li da si time povrijedio/la drugu osobu?**
- 1) Da 2) Ne
- 15. Jesi li ikada bio/la žrtva elektroničkog nasilja?** 1) Da 2) Ne
- 16. Napiši kako si doživio/la elektroničko nasilje.**
- 17. Je li ikada itko napisao nešto negativno o tebi na društvenoj mreži ili putem poruke (WhatsApp, Viber)?** 1) Da 2) Ne
- 18. Kada bi zaprimio/la uvredljivu poruku putem Facebooka, WhatsAppa ili drugih aplikacija bi li odgovorio/la na poruku?** 1) Da 2) Ne
- 19. Što bi učinio/la sa primljenom porukom i kome bi rekao/la za poruku?**
- 1) Izbrisao/la bih poruku
2) Ne bih izbrisao/la poruku
3) Ignorirao/la bih poruku
4) Odgovorio/la bih na poruku
- 20. Za poruku bih rekao/la:**
- 1) Roditeljima 2) Prijatelju/ici 3) Profesoru 4) Nikome 5) Nekom drugom (navesti kome):
- 21. Što bi učinio/la kada bi primijetio/la da netko nekoga vrijeđa putem Facebooka, WhatsAppa ili drugih aplikacija?**
- 1) Ne bih ništa učinio/la
2) Rekao/la bih da prestane to raditi
3) Priključio/la bih se u razgovor
4) Obavijestio/la bih starije
- 22. Kome bi se obratio/la kada bi primijetio/la da netko nekoga vrijeđa putem Facebooka, WhatsAppa ili drugih aplikacija?**
- 1) Roditeljima 2) Prijatelju/ici 3) Profesoru 4) Nikome 5) Nekom drugom (navesti kome):
- 23. Kojim putem si čuo/la o opasnostima interneta i korištenju društvenih mreža?**
- 1) U školi
2) Od roditelja
3) Na televiziji
4) Od prijatelja
5) Sudjelovao/la sam na edukativnim radionicama

24. Na koji način se štitiš od elektroničkog nasilja? Moguće je zaokružiti više odgovora.

- 1) Na profilu nisu navedeni moji osobni podaci, a posebno adresa i broj mobitela
- 2) Postavke su uređene tako da moje objave vide samo moji prijatelji
- 3) Ne koristim opciju „check in“
- 4) Ne govorim svoje lozinke drugim osobama
- 5) Nešto drugo (Navesti što):

25. Jesi li u školi obrađivao/la temu koja je povezana s elektroničkim nasiljem? Na kojem predmetu?

- 1) Ne
- 2) Da, upišite predmet:

26. Jesi li razgovarao/la s roditeljima o elektroničkom nasilju? 1) Da 2) Ne

27. Jesi li u dogovoru s roditeljima dogovorio/la pravila korištenja interneta, društvenih mreža?

- 1) Da
- 2) Ne

28. Jesi li sudjelovao/la u radionicama koje su održane u školi u kojima si mogao/la naučiti nešto o elektroničkom nasilju i zaštiti na internetu?

- 1) Da
- 2) Ne
- 3) Radionica se nije održala

29. Od koga si najviše naučio/la o elektroničkom nasilju?

- 1) Profesora
- 2) Roditelja
- 3) Prijatelja
- 4) Samostalno

30. Misliš da bi u školi trebao/la više učiti o elektroničkom nasilju?

- 1) Da
- 2) Ne

31. Kako si primijenio/la znanje o korištenju društvenih mreža i interneta na svoje ponašanje na društvenim mrežama i u komunikaciji sa prijateljima?

- 1) Promijenio sam postavke tako da moje objave mogu vidjeti samo moji prijatelji
- 2) Ne pišem ružne riječi
- 3) Prestao/la sam biti član grupe koja govori negativno o drugim osobama
- 4) Nisam ništa promijenio/la prilikom korištenja Facebooka, WhatsAppa ili drugih aplikacija

32. Kada bi na društvenoj mreži ili internetu pročitao/la tekst negativnog sadržaja čije značenje ne razumiješ u potpunosti, kome bi se obratio/la za pomoć?

- 1) Roditeljima
- 2) Prijatelju/ici
- 3) Profesoru
- 4) Nikome
- 5) Nekom drugom (navesti kome):

33. Prilikom učenja novih stvari i pojmova, pa tako i opasnostima interneta i elektroničkom nasilju, najprije bih:

- 1) Pitao/la roditelje
- 2) Pričao/la bih sa prijateljima
- 3) Pitao/la bih profesora
- 4) „Guglao/la“ bih pojam na internetu

Molim te da ispuniš i zaokružiš niže navedene podatke o sebi:

Razred: 5 6 7 8

Spol: M Ž

Dob: _____